
**OBSERVAȚII PRIVIND CASA URBANĂ ROMANĂ TÂRZIE (DOMUS) DIN
PROVINCIA SCYTHIA ȘI ALTE DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN
SECTORUL SUD-CI DE LA TROPAEUM TRAIANI¹**

**Gabriel TALMAȚCHI^{*},
Constantin ȘOVA^{**}**

Abstract: *Investigations in the south and south-west sector of Tropaeum Traiani (actual C) provided for a long time numerous archaeological, historic, architectural data, etc. Research started nearly four decades ago (in 1969), but stopped shortly afterwards, to be later resumed during the campaigns in the '70s and the '80s. At the end of the '90s, archaeological survey continued (with some interruptions) until 2014 (with funds from the Ministry of Culture and from the Museum of National History and Archaeology Constanța) in the south Roman-Byzantine district of Tropaeum Traiani (sector C), near the south gate of the city, which was built during Constantine period. The objective was to obtain new information on the overall image of the late Roman dwellings and existing road system in the area, mainly via forensis (or cardo), which led to the south gate. However, we note that it was very difficult to abide by an archaeological excavation plan (annual and five-year) with pre-set goals, because the financing was intermittent. The area is divided at present in two sub-sectors, C I and C II. In sector C I, as architectural discoveries, until now were identified three possible civil (private) buildings, conventionally called 1, 2, and 3, initially with plenty of free space available.*

The most impressive is no. 2, covering on a large area, west of via forensic – a Roman domus (slightly adapted to the construction space in the district). The building is oriented north-south, 9.50-9.60 m wide and a 18.50 m long. Inside the building we uncovered several compartments, the clearest being an atrium (7 × 5 m) and a vestibulum (12 × 3.80 m). The building seems to have, at this stage of research, six entries, two on the east side, two on the west side, one on the south side and one on the north side. Its initial construction is believed to belong to Constantinian era or not long afterwards, towards mid 4th century AD. The destruction of some of the rooms through partition walls that closed smaller surfaces, the possible dismantling from the end of 6th century and the beginning of 7th century AD and again later on, have affected the internal structure of the house, making an analysis by room very difficult. However, for the moment, except for the atrium and vestibule, we cannot clearly indicate the purpose of the rooms. This trend or necessity to repartition some big “aristocratic” buildings by increasing the number of the rooms inside the same building surface at the expense of comfort is a general phenomenon in the Balkan

¹ O formă restrânsă a acestui articol și fără a cuprinde rezultatele campaniilor din ultimii ani, dedicată doar edificiului nr. 2 din CI (tip *Domus*), va apare într-un volum omagial dedicat profesor dr. Alexandru Barnea, cu ocazia împlinirii a 70 de ani, coordonatorul științific al șantierului Tropaeum Traiani.

^{*} Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; gtalmatchi@yahoo.com

^{**} Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; sova_costin@yahoo.com

region of the Roman Empire, starting from the end of 5th century AD. Habitation ended towards the end of 6th century AD, probably not long after the Avar attack from 586-587 AD. Moreover, archaeological research conducted at the east gate in the southern sector revealed extensive destruction accompanied by a great fire, which can be dated to 586-587AD.

The second main objective of the research is the discovery of a portion of the second primary street of the city, *cardo/via forensis*, with all the details of construction and repairs. Thus we identified a portion of approximately 20 meters of the *cardo*, with variable width of 2.20 and 2.30 meters, orientated north-south, presenting multiple signs of repairs.

Inside the buildings and in the street area (*cardo*) we discovered a large number of fragments of identifiable items, whole or fragmentary. A significant number was of late Roman pottery, numerous fragments of glasses (common use), in addition to glass fragments, metallic artefacts (nails, spikes, staples, knife blades, rings, coins, fibulae, buckles, keys, medical instruments etc.) and bone artefacts.

Also, we mention the discovery of some vestiges specific to the early medieval period under the form of pottery and some small metal pieces. These finds could eventually provide us a chronological clue regarding possible primary dismantling of the buildings in this sector, respective the entire area of the Roman-Byzantine south district, towards the south gate, in the early Middle Ages (9th-10th century AD.).

The archaeological research in this sector, at this stage, requires a continuation (to create an overall image of the *domus* presented above, of its final dimensions, of some other yet unexplored possible compartments, of its connections with other imposing nearby buildings). It is also necessary to draw a clear stratigraphy of the district (and of the buildings in the area) that could be linked with known stratigraphic data and set for the whole city. Stratigraphic, topographic, architectural, archaeological observations, etc. can harmoniously complete the deciphering of important chapters in the life of the local community 4th-5th century AD in one of the most important Roman centres in Dobruđa and, generally, in the Roman world – *Tropaeum Traiani*.

Rezumat: Cercetările din sectorul de sud de la cetatea *Tropaeum Traiani*, reluate la sfârșitul ultimului deceniu al secolului trecut, ne-au relevat în sectorul C I trei posibile edificii cu caracter civil (particular) și o parte importantă din *cardo* (la care au fost identificate detalii de construcție și posibile reparații). Cel mai impunător edificiu este cel numit convențional nr. 2, surprins pe o mare suprafață, aflat la vest de *via forensis*, fiind o casă romană de tip *Domus* (ușor adaptată spațiului constructibil din cartier). Reținem și descoperirea unor vestigii specifice evului mediu timpuriu sub forma materialului ceramic și al unor obiecte mărunte din metal (sec. X-XI p.Chr.).

Keywords: *Domus*, *cardo maximus*, *Scythia*, *Tropaeum Traiani*, south district, 4th-6th c. AD; 9th-11th c. AD.

Cuvinte cheie: *Domus*, *cardo maximus*, *Scythia*, *Tropaeum Traiani*, cartier de sud, sec. IV-VI p.Chr., sec. IX-XI p.Chr.

1. INTRODUCERE

De-a lungul timpului, prin intermediul cercetărilor de specialitate, municipiul și apoi orașul roman târziu *Tropaeum Traiani* (de la Adamclisi, jud. Constanța) a oferit o multitudine de date istorico-arheologice, arhitecturale, ca și în ceea ce

privește materialul mărunț realizat din lut, bronz, fier, metale nobile, os, piatră etc². Acesta a fost unul dintre cele mai importante centre politice, religioase și economice din Dobrogea romană, în perioada sec. II-VI p.Chr., beneficiar al unei poziții strategice pe drumul central imperial provincial ce conecta Noviodunum de Markianopolis³.

2. SCURT ISTORIC AL CERCETĂRILOR DIN „SECTORUL CONSTANȚA”

Cercetările arheologice mai vechi, dar și mai noi din întreaga cetate au demonstrat că perioada sec. V-VI p.Chr. a reprezentat ultima etapă semnificativă din punct de vedere urbanistic, economic, comercial și religios pentru centrul fortificat de la Tropaeum Traiani. Cele din „Sectorul Constanța” nu au făcut decât să întărească această percepție, chiar dacă au fost înregistrate și aspecte stratigrafice și istorice care nuanțează datele generale cunoscute. Din descoperirile respective, având în vedere și dorința de a respecta păstrarea unui nivel specific epocii postconstantiniene în tot sectorul, se cunosc puține elemente constructive anterioare sec. al IV-lea p.Chr.

Primele cercetări din sectorul C (numit inițial D) au debutat acum aproape patru decenii - în anul 1969 -, dar nu au fost de lungă durată, grupându-se în două calupuri cronologice, cuprinzând campanii din anii '70⁴ și 80⁵ ai secolului trecut. Cele din primul calup au fost reduse în general ca intensitate, dar reținem câteva aspecte.

Numismatul R. Ocheșeanu a făcut cercetări în zona extramuros a zidului de incintă (mai ales între turnul nr. 21 și poartă), în zona de sud-vest, ca și Ghiorghe Papuc, care a desfășurat lucrări ample odată cu ultimele trei decenii ale sec. XX, inclusiv în primul deceniu al prezentului secol. Primul a evidențiat un complex extramuran, cu două faze de locuire (ultima sub Iustin II), format dintr-o clădire târzie cu zidurile legate cu pământ, plus un cuptor funcțional sincron cu edificiul. Cel de al doilea a făcut observații pertinente privind considerarea „fundației zidului din sectorul sudic al cetății ca fiind o fază preconstantiniană a zidului de apărare”, care ar putea aparține epocii lui Aurelian⁶. A remarcat două refaceri ale zidului de incintă romano-bizantin în sec. IV-VI p.Chr. (scoțând la iveală tot zidul de incintă cu turnurile nr. 20-16 și curtile aferente dintre poarta de sud și cea de vest), ca și date

² Cătănicu Bogdan, Barnea 1979a, 177-226.

³ Aricescu 1977, 148.

⁴ Popescu 1970a, 509, nr. 103; Popescu 1970b, 449, nr. 103; Scorpan 1972, 349-372; Scorpan 1974, 339-362; Stoia 1975, 269, nr. 1.

⁵ Panaitescu 1979a, 197-204; Panaitescu 1979b, 247-253; Panaitescu 1983, 230-238.

⁶ Papuc 1973, 117-128; Papuc 1974, 325, 335; Papuc 1977, 335; Papuc 1979, 75.

stratigrafice și considerații privind basilica extramuros din sectorul de vest de la Tropaeum Traiani⁷. De asemenea, M. Irimia și M. Munteanu (Bărbulescu) au executat un număr de aproape 20 de secțiuni, situate în apropierea zidului de incintă pe latura sud-vestică, remarcându-se, printre altele, descoperirea unei clădiri de tip *Domus* din faza finală de existență a cetății⁸.

C. Scorpan a realizat mai multe secțiuni începând cu vara anului 1971, stabilind, în urma cercetărilor, finalul violent al locuirii urbane în zonă pe la 586-587 p.Chr., respectiv o posibilă locuire ulterioară, precară, de tip semirural. El enumeră descoperirea unor „podele de lut, pavaje de cărămidă, clădiri cu mai multe încăperi, din ziduri de piatră, unele legate cu mortar, având de obicei o suprastructură din cărămizi groase, arse insuficient până la galben-cărămiziu (chirpici)”⁹. Printre clădirile descoperite se remarcă un edificiu-*Domus* prevăzut cu *hypocaust* și *praefurnium*¹⁰. Dincolo de descoperirile arheologice propriu-zise, conform lui Mihai Sâmpetru¹¹ interpretarea arheologică a săpăturilor efectuate de C. Scorpan în sectorul C al cetății nu este cea valabilă, situațiile fiind „mistificate”, prin raportarea lor la situația, prezentată tot eronat, de la Sacidava¹².

A. Panaitescu a efectuat, începând cu anul 1977¹³, săpături arheologice al căror scop era „clarificarea unor aspecte privind stratigrafia acestei suprafețe din incinta așezării și cercetarea unei locuințe aflate pe latura de est a viei Forensis”¹⁴. Cu acest prilej a remarcat desfășurarea unor activități importante constructive la sfârșitul sec. III și începutul sec. IV p.Chr., după o primară nivelare generală a dărâmăturilor existente. Totodată, susține surprinderea nivelurilor II și III din cetate, cu urme de locuire de la începutul sec. III p.Chr. De asemenea, a descoperit, în toate secțiunile realizate, cea de a doua stradă principală importantă din oraș, *cardo*. În privința edificiului, acesta pare a folosi o fundație anterioară, de la începutul sec. IV p.Chr.

⁷ Papuc 2013.

⁸ Pentru toate aceste cercetări primare din partea colectivului de specialiști de la MINA Constanța găsim referințe la Popescu 1970a, 509, nr. 103; Popescu 1970b, 449, nr. 103; Stoia 1975, 269, nr. 1.5; Barnea 1977, 261, nota 2.

⁹ Scorpan 1972, 349.

¹⁰ Scorpan 1972, 350; Scorpan 1974, 342-343, 357; Barnea 1979a, 32.

¹¹ Sâmpetru 1994, 123, nota 8.

¹² Vezi Diaconu 1980, 123-130.

¹³ Panaitescu 1979a, 197; Panaitescu 1979b, 247-253.

¹⁴ Panaitescu 1983, 230.

Fig. 1. 1. Vedere aeriană a sectorului C I de la cetatea Tropaeum Traiani; 2. Poarta de sud și o parte din incinta de sud-vest a cetății TropaeumTraiani / 1. Aerial view of TropaeumTraiani C I sector; 2. The southern gate and part of the south-west enclosure of TropaeumTraiani.

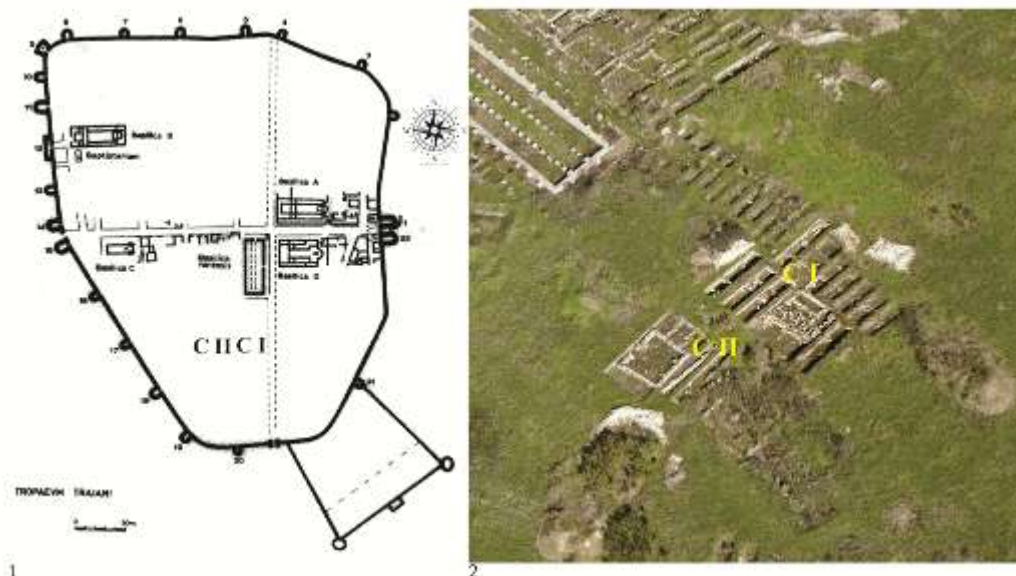

Fig. 2. 1. Planul general al cetății Tropaeum Traiani cu localizarea sectoarelor C I și C II; 2. Vedere aeriană a sectoarelor C I și C II / The general layout of Tropaeum Traiani locating C I and C II sectors; 2. Aerial view of C I and C II sectors.

Cercetările arheologice au fost reluate la sfârșitul ultimului deceniu al secolului trecut și s-au desfășurat (cu unele sincope) până în cursul anului 2014¹⁵ (cu fonduri de la Ministerul Culturii și Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), în zona cartierului romano-bizantin de sud a cetății Tropaeum Traiani (sector C), poziționat în apropierea porții de sud a orașului, ridicată în perioadă constantiniană (Fig. 1/1-2). Scopul acestor demersuri a fost de a obține noi informații privind imaginea de ansamblu a complexelor de locuire romană târzie și a sistemului stradal existent în zonă, în principal *via forensis* (sau *cardo*), care cobora și ducea până către poarta de sud. Totuși, menționăm faptul că a fost foarte dificil să respectăm un plan de desfășurare a săpăturilor arheologice (anual și cincinal), pe obiective prestabilite, deoarece finanțarea respectivelor lucrări a fost intermitentă. Zona, intrată sub atenția științifică a specialiștilor Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, este împărțită în prezent în două subsectoare, C I și C II (Fig. 2/1-2). Din locul intersecției *via principalis* și *cardo*, spre sud, există o pantă care devine din ce în mai

¹⁵ Primele cercetări s-au reluat în anul 1999, conform Papuc, Dobrinescu 2000, 8.

accentuată și chiar abruptă odată ce se apropie de poarta de sud a cetății (în special după basilica forensis și cu predilecție cu 30-40 de m înainte de poartă)¹⁶.

Zona sectoarelor C I și C II, datorită dărâmăturilor antice existente, la momentul debutului cercetărilor se evidențiază în spatele basilicii forensis prin nivelul brusc ridicat la suprafața solului (Fig. 4/1-2), deși terenul este într-o pantă descendentă puternică, de la nord la sud, până către poarta de sud, după cum precizăm mai sus. Probabil, acest fapt se datora și unor intervenții antropice din cursul sec. XIX (eventual folosirea pietrei din zidurile antice ca material pentru construcții, după cum sugerează gropile 1 și 2 identificate în profilul sudic al Cs 12) sau depuneri de pământ spre latura de vest a actualului perimetru cercetat de la săpăturile arheologice efectuate către mijlocul sec. al XX-lea. Acestea din urmă par a umple o groapă de mari dimensiuni (G3), aflată la limita dinspre vest a secțiunilor Cs 13 și Cs 14, existența ei determinând alegerea acestui perimetru pentru depozitarea unei părți din pământul rezultat de la săpăturile mai vechi din apropiere.

Înainte de a trece la descrierea situației din C I, pentru o înțelegere cât mai corectă a situației urbanistice a ansamblului de edificii din zonă, vom face o foarte scurtă trecere în revistă a descoperirilor efectuate în subsectorul C II¹⁷. Conform rapoartelor prezente în cronicile arheologice, săpăturile au fost reluate în anul 2003 (și continuate în 2006), ocazie cu care au fost descoperite vestigiile unei clădiri romane târzii, orientată E-V. La momentul respectiv, a fost identificat un fragment al laturii mari (de 9,40 m) și o parte a laturii mici (de peste 7 m). În total, cercetările ulterioare au relevat dimensiunile clădirii de 11,60 × 9,90 m, beneficiind de o cale de acces de 1,65 m poziționată pe latura de nord. Pe latura mare au fost descoperite două elemente constructive (socluri) din bucăți de calcar (parțial de șist), cu dimensiunile de 0,60 × 0,80 m, legate cu mortar. Aceeași compoziție o au și zidurile edificiului respectiv (late de 0,75-0,80 m), cu bucăți de calcar neregulate, de dimensiuni medii și mici, la care se adaugă nisip și fragmente pisate de ceramică în amestecul mortarului. Tot pe latura de nord, în colțul de vest al clădirii, a fost descoperit un pavaj din piatră de calcar pe care se afla în poziție secundară o bază de coloană (cu diametrul de 0,60 m). În afara acestui edificiu a mai fost descoperită și o posibilă latură a unui al doilea edificiu (lungă de 8,50 m, lată de 0,70-0,77 m și păstrată pe înălțimea 0,30-0,40 m), lipită de zidul laturii mari. Zidul constitutiv este construit tot din piatră (calcar cochilifer), legată cu mortar, și a fost realizat îngrijit. După toate indiciile, al doilea

¹⁶ Astăzi, față de antichitate, panta beneficiază de o îndulcire artificială prin prezența dărâmăturilor și a pământului purtat în perioada modernă.

¹⁷ Un material dedicat edificiului descoperit în CII, semnat de Gabriel Talmațchi și Liviu Lungu, se află în lucru, ocazie cu care vor fi oferite date tehnice și prezentate rezultatele săpăturilor arheologice efectuate aici.

edificiu pare a fi contemporan cu clădirea învecinată. O altă observație importantă privea lipsa oricărui incendiu care să fi afectat construcția (prăbușirea sa fiind greu de conectat cu vreun eveniment violent), dar care, după autori este contemporană, măcar în parte, cu „*basilica forensis*”.¹⁸ Este foarte posibil ca clădirea să fi fost deja dezafectată până la momentul anilor 586-587 p.Chr. În suprafața cercetată a fost descoperit un bogat material ceramic datat în sec. IV-VI p.Chr., fragmente dispartate de sticlă, obiecte din metal și o monedă datată în deceniul al doilea al sec. IV p.Chr.

3. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN SECTORUL CI

Datele pe care le prezentăm în continuare aparțin subsectorului C I¹⁹ (Fig. 3). În aria cercetată, din punct de vedere stratigrafic a fost înregistrat, după un prim nivel vegetal (0.20-0.30 m), unul amplu de dărâmtură, în edificiile prezente la est și vest de *cardo*²⁰. Acest nivel este compus din bucăți de piatră (fragmente sau piese întregi), din fragmente de țigle, olane, cărămizi, pietre, bucăți mai mari sau mai mici de chirpici (arse și nearse) și fragmente ceramice (până la – 1,05/1,10 m). Facem observația, valabilă și pentru celelalte secțiuni excavate în C I, că întreaga dărâmtură prezentă (ca și poziția unor elemente arhitecturale din edificiile descoperite) este „prăbușită” pe direcția nord-est, ceea ce ne-ar putea oferi posibilitatea enunțării unui probabil eveniment teluric care a afectat la un anumit moment toate construcțiile de pe această pantă naturală. Nivelul s-a creat prin dărâmarea întregului ansamblu arhitectonic din zonă, în parte temporal (odată cu slăbirea în timp a pereților constructivi) sau natural în urma unui cataclism seismic. Unele tegule și olane s-au păstrat întregi sau cvasi-întregi, fiind o dovadă în plus pentru a exclude o dărâmare sistematică, pentru refolosirea materialului respectiv. De la baza acestuia urma nivelul de călcare definit de urmele unui puternic incendiu (de la – 1,05 și 1,10 m), temperaturile ridicate topind, după cum am surprins în săpături, elemente din metal, sticlă și fragmente sau calupuri de cărămizi nearse, întreaga depunere arheologică având o culoare roșiatică. Adâncimea sa este variabilă întrucât structurile arhitectonice ale clădirilor produc variații importante, odată și cu diferențele cauzate de unghiul de coborâre a terenului. În general, aceasta ajunge, aleatoriu, în mici spații, până la adâncimea de 1,45 și 1,50 m.

¹⁸ Papuc, Liviu 2004, 16; Papuc, Liviu 2007, 28; Lungu 2011, 7; Lungu 2013, 18.

¹⁹ Papuc, Talmațchi 2004, 16; Papuc, Talmațchi 2006, 34-35; Papuc, Talmațchi 2007, 28; Talmațchi, Bodolică 2010, 16-18; Talmațchi, Bodolică 2011, 7; Talmațchi, Șova 2012a, 18; Talmațchi, Șova 2013a, 17-18; Talmațchi, Șova 2015, 20.

²⁰ Papuc, Talmațchi 2004, 16, sector CI; aceeași situație a putut fi constatată și cu prilejul altor cercetări din cartierul de sud, vezi spre exemplu la Scorpan 1972, 349 etc.

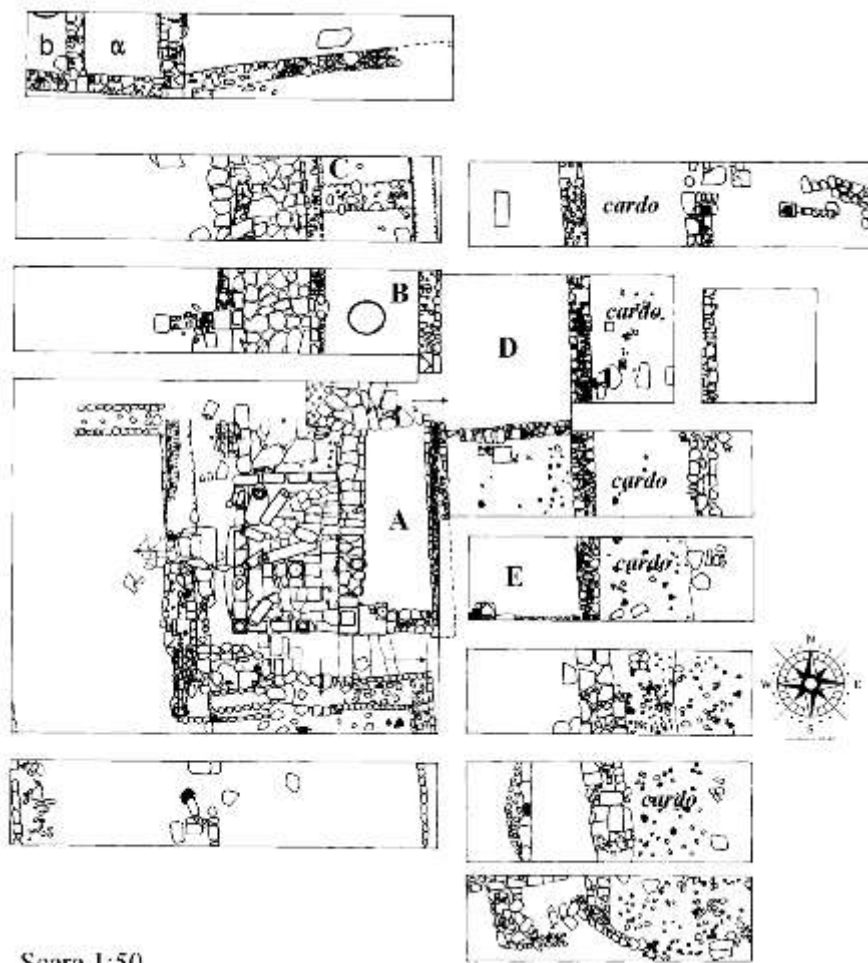

Fig. 3. Tropaeum Traiani. Planul general al săpăturilor arheologice din sectorul C I / *Tropaeum Traiani*. General plan of the archaeological excavations in C I.

În sectorul C I nu a fost descoperită, până în acest moment, o nivelare clară, materialele fragmentare încălecându-se haotic până spre nivelul vegetal, respectiv până în zona dalajului din *atrium* și vestibul, respectiv până pe podele de lut galben-cenușiu din camere. În general, este foarte posibil ca scoaterea din folosință a construcțiilor de aici să se fi petrecut mai devreme decât în unele părți din cetate, acest fapt fiind totuși o excepție²¹. Refolosirea unor baze de coloane, așa cum s-a putut

²¹ Vezi în acest sens și edificiul B9 cf. Gamureac 2010, 208; singura piesă care ar putea să aparțină începutului de sec. VII p.Chr. este o apucătoare de opaiț în formă de cruce

constat în sectorul C I, este un fenomen atestat în cetate pentru nivelul N V, adică odată cu sfârșitul sec. al V-lea și începutul sec. al VI-lea, finalul său fiind spre sfârșitul aceluiași secol (586 p.Chr.)²². Spre comparație, în restul orașului, nivelul VI A reprezintă ultima etapă de locuire²³.

Ca descoperiri arhitecturale, până în acest moment, au fost identificate trei posibile edificii, numite convențional 1, 2 și 3. Detaliile arhitecturale și funcționalitatea lor se raportează la elementele descoperite în urma săpăturilor arheologice. Totodată poziționarea lor în raport cu alte construcții semnificative din zonă ne poate sugera alte noi informații, inclusiv dacă este cazul să luăm în considerare o posibilă pondere social-economică. Oricum, soluțiile de ordin constructiv și utilitar în epocă par să fi fost destul de reduse.

3.1. Edificiul nr. 1

De la edificiul romano-bizantin nr. 1 au fost reperate doar laturile de sud și de vest (late de 1,40 m, respectiv 1,60 m), puternic demantelate și realizate din bucăți de calcar de diferite dimensiuni, legate cu pământ. Am remarcat existența unui posibil portic și a unor praguri de intrare-ieșire. Au fost constatate două posibile faze ale complexului, zidurile suprapuse fiind realizate din pietre legate cu pământ, respectiv existând și zone amenajate doar cu chirpici. Sunt posibile două situații: fie este vorba despre un edificiu independent (pe care l-am notat convențional nr. 1), fie este o fază diferită de construcție aparținătoare edificiului nr. 2 (cu două etape constructive care ar putea aparține împreună sec. VI p.Chr.). Doar eliminarea martorilor și continuarea cercetărilor pot să ne indice mai exact situația pentru acest ipotetic edificiu nr. 1. Este foarte posibil ca cea de a doua variantă să fie și cea corectă.

3.2. Edificiul nr. 2

Cel de al doilea edificiu (nr. 2), surprins mult mai bine, pe o suprafață mare, se află pe partea de vest față de *via forensis*, fiind o casă romană de tip *Domus*. În acest stadiu al cercetărilor, putem preciza faptul că ne aflăm în fața unui mare și important edificiu, orientat nord-sud (fără ca laturile de nord și sud să fie încă descoperite), cu o lățime de 9,50-9,60 m, iar lungimea de 18,50 m. Latura de est este cea mai bine păstrată (surprinsă pe o lungime de aproximativ 15 m și cu o lățime de 1,30 m) și este realizată din blocuri de

bizantină, descoperită în partea superioară a depunerii de pe *cardo*, care, în contextul unei analogii de la Halmyris, este datată sec. VI-începutul sec. VII p.Chr., conform Suceveanu, Zahariade, Topoleanu, Poenaru Bordea 2003, 218-219, nr. 10; dar tot atât de bine ea poate aparține doar sec. VI p.Chr.; pentru situația din restul orașului vezi Sâmpetru 1971, 218-219.

²² Cătănicu Bogdan, Mărgineanu-Cârstoiu 1979, 101, 104-105; Sâmpetru 1994, 37.

²³ Sâmpetru 1971, 218-219.

calcar tăiate neregulat, în tehnica *opus mixtum* (Fig. 5/4-5). Actuala „limită” de sud este și ea bine păstrată pe o lungime de aproximativ 9.50 m, cu o lățime de 1,20 m. Latura de vest este slab prezervată, fiind totuși identificată pe o lungime de 15 m și o lățime de 1,40 m (Fig. 5/1-3). Precizăm faptul că aceste date sunt provizorii, nefiind încă descoperită în teren limita de nord și sud a complexului, ca și posibilitatea ca edificiul să fie totuși mult mai mare în suprafață față de actualele limite constatate în campaniile de până acum. La capătul sud-vestic al secțiunii Cs 11 și parțial în Cs 12 a fost surprinsă marginea unui zid dispus rectiliniu, paralel cu cele amintite pe direcția nord-sud, care nu mai continua și în Cs 13 și 14 (Fig. 6/1-4). Tot aici, după cum am menționat mai sus, a fost descoperită o groapă de mari dimensiuni (G 3), care este foarte posibil să fi fost realizată odată cu demantelarea zidurilor din zonă. Și panta în acest spațiu se acutizează brusc, indicând o intervenție antropică de demantelare, probabil efectuată în cursul sec. XIX, așa cum s-a constatat și în imediata apropiere a zidului de incintă. Fie că au fost superficiale, fie că au fost de profunzime, aceste intervenții au afectat structura stratigrafică a perimetrului analizat (inclusiv amestecarea materialelor arheologice, respectiv deversarea în masa de pământ provenind din niveluri diferite din punct de vedere cronologic), prin adâncirea sau ridicarea, de la caz la caz, a terenului supus cercetării.

În interiorul clădirii au fost constatate mai multe compartimentări, pentru începutul prezentării două fiind mai clare, și anume un *atrium* (de 7 × 5 m) și un *vestibulum* (de 12 × 3.80 m). *Atrium*-ul (Fig. 7/ 1-4), punctul focal al clădirii, prezintă un pavaj realizat din dale mari și mijlocii din calcar, în general prelucrate (tăiate regulat), îmbinate cu mortar (Fig. 8/1-4). Unele dale au suprafața mult tocită, arătând o îndelungată folosire a complexului. În apropierea laturii de vest și paralel cu aceasta apare un posibil canal (lat de 0,45 m), delimitat spre curte de o bordură pe o lungime de aproximativ 5 m (paralelă cu latura de vest). Este posibil ca acesta să fi fost realizat pentru scurgerea apei sau să reprezinte un mic bazin cu apă, care să delimiteze în interior suprafața centrală a *atrium*-ului. Respectiva descoperire ar trebui să o însoțim cu o posibilă ipoteză a prezenței în acoperiș a unui spațiu gol (*compluvium*), pe unde se scurgea apa pluvială către un posibil *impluvium* (măcar în faza inițială de existență a clădirii) și care lăsa să pătrundă și lumina, respectiv aerul curat. În interiorul *atrium*-ului au fost descoperite și două baze de coloană din calcar (dintre care una găsită *in situ*, cea de a doua semi-răsturnată și ușor deplasată), un capitel din calcar și patru fusuri de coloană sparte, toate din calcar (Fig. 9/1-6). Prezența și dimensiunile sale corespund cu spațiul disponibil construibil alocat în cartier unor asemenea edificii, ca și numărul general de camere disponibile aflate de o parte și de alta a sa, el rămânând flexibil. Intervențiile ulterioare au adus modificări conform cu modul de acomodare și schimbare a obișnuințelor și opțiunilor celor care au locuit-o²⁴. Precizăm

²⁴ Allison 2007, 270-271.

posibilitatea existenței a două portice, pe laturile de nord și sud ale *atrium*-ului, care delimitau marginile acestuia.

1

2

Fig. 4. 1. Imagine a basilicii forensis, de la jumătatea secolului trecut, cu localizarea sectorului C I; 2. Imagine a basilicii forensis, din primul deceniu al sec. XXI, cu localizarea sectorului C I / 1. *Image of basilica forensis from the half of the last century locating sector C I*; 2. *Image of basilica forensis from the first decade of 21st century, locating sector C I.*

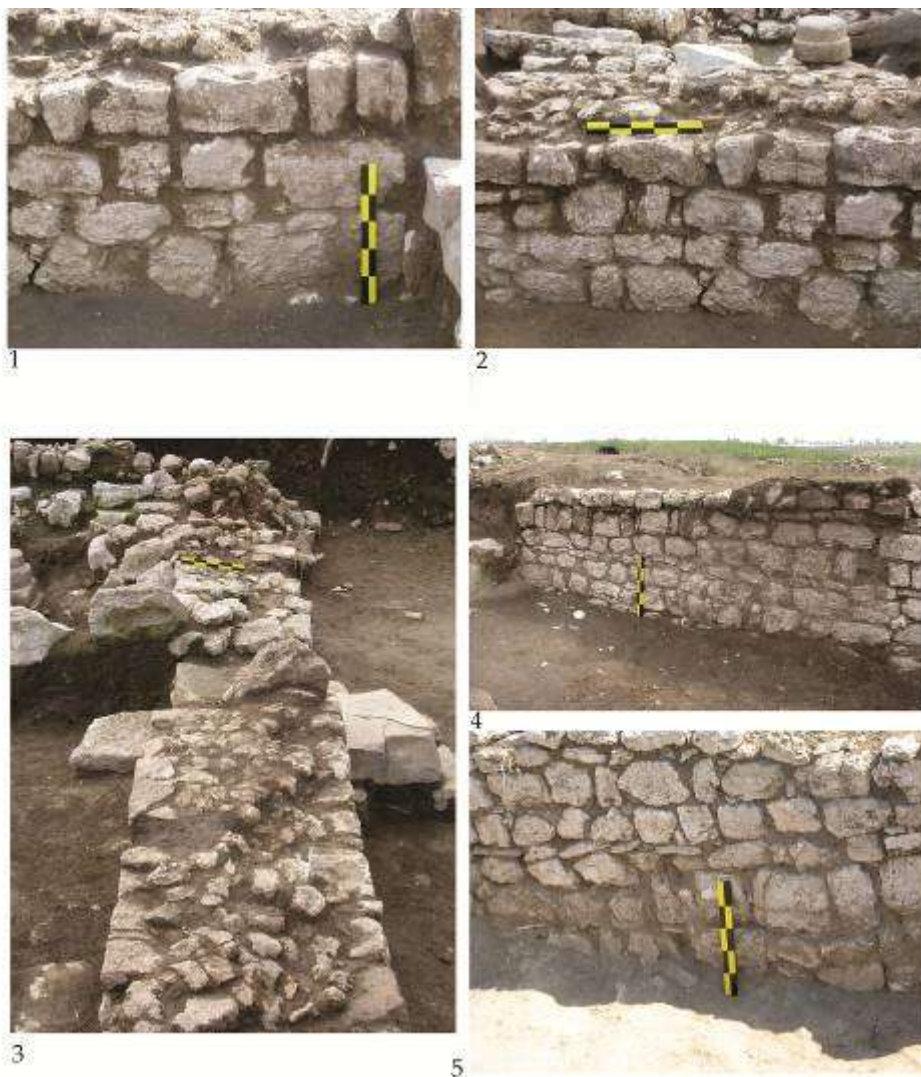

Fig. 5. Latura de vest a edificiului tip *Domus* (1, 2 și 3); latura de est a edificiului tip *Domus* (4 și 5) / *The west side of the domus* (1, 2 and 3); *east side of the domus* (4 and 5).

Un *vestibulum* lung pare să facă legătura dintre *atrium* și latura sau ieșirea/intrarea de pe latura de nord, oferind, ca și în cazul altor similare construcții, vizual o axă lungă prin interiorul clădirii, creând iluzia de spațiu și spațialitate²⁵. Coridorul prezintă un dalaj realizat din bucăți de calcar mici și mari, prelucrate (tăiate

²⁵ Clarke 1991, 2-6.

neregulat), fasonate (asemănătoare unor lespezi reduse ca suprafață), foarte bine îmbinate și legate cu mortar (Fig. 10/1-6). Totodată, este delimitat, pe ambele părți, de două „borduri” sau praguri pentru intrările camerelor de pe latura de est, ce se păstrează sub forma unui rând compus din bucăți de piatră de dimensiuni mijlocii, bine legate cu pământ și mortar pe alocuri. Capătul dinspre nord al coridorului și limita propriu-zisă a edificiului rămân a fi descoperite în campaniile arheologice ale anilor viitori. Prezența vestibulului în structura arhitectonică la Tropaeum Traiani mai este întâlnită și la edificiile nr. 2 și 3 din sectorul *via principalis* B-C²⁶. O cauză a lipsei unei depozitări bogate stratigrafice este folosirea zonei *atrium*-ului și a pardoselii vestibulului, în mod continuu, cu, poate, mici reparații aproape insesizabile. De aici și dificultatea unei asocieri stratigrafice cu structuri interioare modificate succesiv²⁷.

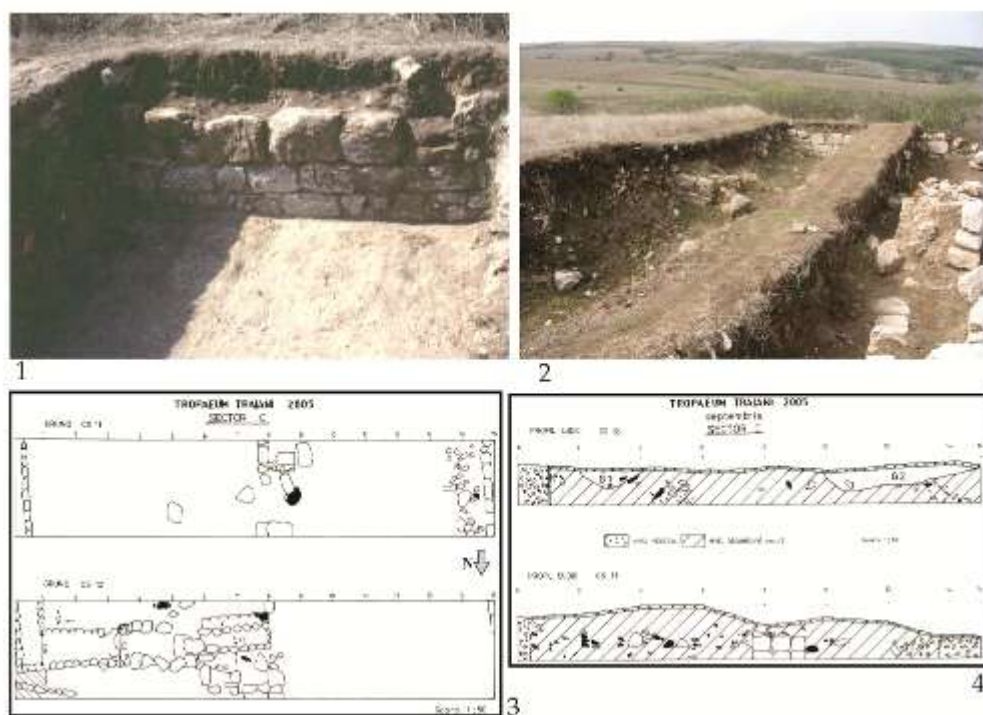

Fig. 6. O nouă posibilă limită sudică a edificiului apărut în capetele sud-vestice ale secțiunilor Cs 11 și Cs 12 (1-2); Grundurile și profilele sudice ale secțiunilor Cs 11 și Cs 12 (3-4) / A possible new southern limit of the building appeared in the south-western ends of sections Cs 11 and Cs 12 (1-2); Primers and southern profiles of sections Cs 11 and Cs 12 (3-4).

²⁶ Barnea 1979, 92.

²⁷ Ellis 1988, 568.

Fig. 7. Vedere a *atrium*-ului dinspre vest (1), nord-vest (2), nord-est (3) și sud-vest (4) / View of the *atrium* from the west (1), north-west (2), north-east (3) and south-west (4).

De asemenea, în interiorul clădirii, în colțul de sud-vest, am identificat o încăpere îngustă (cu dimensiunile de $1,5 \times 1,00$ m), probabil o cămară creată pentru depozitarea anumitor materiale sau produse (Fig. 11/1-2). Aceasta era dispusă sub o scară interioară, trădată de existența a trei trepte păstrate *in situ*, care duceau spre o încăpere de la un nivel superior (lângă porticul de sud). Scara sugerează posibilitatea ca edificiul să fi beneficiat de un etaj, realizat din piatră și chirpici (nu facem observații mai amănunțite privind suprastructura întrucât înălțimea de preservare a zidurilor este mică), iar acoperișul pare să fi avut o structură de lemn învelită cu țigle curbate în alternanță cu olane, fiind probabil făcut pe șarpantă. Situații asemănătoare, care atestă prezența unei scări de piatră, amintim la Tropaeum Traiani în sectorul D, în edificiul mare D3²⁸ și la D7²⁹, și în sectorul A, la edificiul A3³⁰. La Histria reținem analogii în

²⁸ Cătănicu Bogdan, Mărgineanu-Cârstoiu 1979, 102.

²⁹ Sâmpetru 1994, 52.

³⁰ Sâmpetru 1994, 19.

cadrul edificiului D1, prin prezența a trei trepte de piatră *in situ* care trădează existența unei scări de piatră și a unui nivel superior de locuire³¹.

Fig. 8. Dale din pavajul surprins în atrium / Paving slabs in atrium.

Edificiul pare să fi deținut, în acest stadiu al cercetării, șase intrări, dintre care două pe latura de est (una cu o lățime de 0,80 metri, care prezintă și aspectul unui scurt pasaj – Fig. 12/3-4, și a doua cu o deschidere de 1,00 m – Fig. 13/2), două pe latura de vest (una largă, cu o lățime de 1,90 m și o a doua de 1,00 m – Fig. 12/ 5-6), una pe latura de sud (Fig. 12/2) și una pe latura de nord (cu o lățime de 1 m). Aceasta din urmă face legătura cu un coridor care pornește spre latura nordică (este de fapt intrarea în vestibul din atrium). Intrarea de pe latura de sud (de aproximativ 2 m lățime) pare a fi fost la un

³¹ Sâmpetru 1994, 58.

moment dat blocată cu bolovani de piatră orânduiți pe două șiruri, în mod rudimentar, fapt întâlnit și în alte puncte din oraș, ca spre exemplu în zona edificiului nr. 4 din sectorul A³². Este foarte posibil ca în acest spațiu să se fi făcut reamenajări în ultima fază de locuire a cetății, post anul 586, fiind transformat într-o mică încăpere-locuință, de unde și necesitatea de blocare a fostei intrări³³. Cu excepția celor de sud și eventual de nord (care asigurau comunicarea între diferite părți ale edificiului), celelalte intrări prezintă trepte și praguri spre exterior (păstrate sub forma unor lespezi de calcar, fie câte două, fie câte trei) care dădeau probabil în stradele. După dimensiuni, toate par a fi destinate doar persoanelor. Facem precizarea că interpretarea este tributară stadiului cercetărilor, aceste „porți” putându-se dovedi până la cercetarea integrală a edificiului, ca fiind și interne (spre alte camere sau anexe), necomunicând în mod absolut cu exteriorul clădirii (spre *cardo*), sau la vest de aceasta. De asemenea, prin analogie cu alte descoperiri, este posibil, conform unui vechi obicei respectat și la Tropaeum Traiani, ca toate ușile, prevăzute cu balama sau pivoți, să se deschidă spre interior, ambele foi sau doar una dintre ele³⁴. În sfârșit, acestea dețineau și mecanisme de închidere, descoperindu-se mai multe tipuri de chei (evident aparținând unor momente cronologice diferite) (Fig. 20/1-14).

Din punct de vedere arhitectural, clădirea și-a dezvăluit o parte din camerele constitutive, dincolo de organizarea spațială inițială, apărând noi organizări în interior (apariția de noi ziduri care au înmulțit camerele în detrimentul spațiului generos de la început), în cea de a doua fază de evoluție, care au fost notate convențional începând cu primele litere ale alfabetului. Ele nu au făcut decât să simplifice situația arhitectonică a edificiului, unele independente față de altele. La est de *atrium*, a fost descoperită o primă încăpere (A), de la care am surprins două ziduri, a căror îmbinare a fost distrusă încă din antichitate, respectiv o podea lutuită de culoare galben-cenușie (Fig. 13/1). Credem că această cameră a putut fi realizată prin re compartimentare într-o fază ulterioară construirii edificiului în ansamblu, întrucât poate fi observată folosirea la zidurile despărțitoare a unor baze de coloane (două), încastrate, fiind reutilizate (Fig. 11/3-6). Această tehnică de realizare a unor ziduri târzii cu materiale refolosite (tip *spolia*), de genul celor amintite (bază de coloană), a fost documentată arheologic în Tropaeum Traiani la edificiul nr. 4 din sectorul A³⁵, la edificiul D3 din sectorul D³⁶, la edificiul B9

³² Barnea 1979, 88.

³³ Pentru analogii vezi situația de la Dinogetia, în *domus*, cu o intrare și două deschideri conform Barnea 1969, 260.

³⁴ Gamureac 2010, 206.

³⁵ Barnea 1979, 88.

³⁶ Cătănciu Bogdan, Mărgineanu-Cârstoiu 1979, 97.

din sectorul B³⁷, respectiv în edificiul cercetat de A. Panaitescu nu departe de *Domus*, către nord³⁸. Zidurile, orientate nord-sud și est-vest, au fost realizate din bucăți de piatră medii și mici legate cu pământ. Lățimea lor variază între 0,75-0,80 m, iar lungimea lor este de 6 m. Latura de sud a încăperii este adosată zidului de est al edificiului identificat. Nu au fost găsite urme de pavaj. Pe latura estică apare o a doua cameră (B), care presupunem că era de asemenea acoperită, împreună cu un *dolium* îngropat în podea (Fig. 13/3-4). Latura sa de nord (grosă de 1,15 m) delimitează și următoarea cameră (C) de pe latura de est a edificiului, de la care am surprins capătul unei podele de culoare galben-verzuie (Fig. 13/5). Nici în acest spațiu redus nu au fost descoperite urme de pavaj. Aceasta poate fi o cameră de depozit, dar și o încăpere cu rol gospodăresc. Atragem atenția asupra faptului că, datorită pantei amintite dinspre basilica forensis și poarta de sud, nivelul de călcare al camerelor din jumătatea de sud a edificiului trebuie să fi fost înălțat (prin amenajarea unui pat de umplutură) față de cel din jumătatea de nord. Pe aceeași parte de est, camerelor amintite le mai adăugăm D (Fig. 13/2) și E. Nu facem încă precizări privind dimensiunile lor întrucât vom afla mai multe date odată cu eliminarea martorilor din zonă. Cercetările din camera D, efectuate în anul 2014, ne-a relevat o structură simplă (s-a păstrat doar o asiză) a unui probabil zid, arcuit (de la est la vest), întrerupt de un bloc de piatră prelucrat (pe interior), cu dimensiunile de 0.75 × 0.40 m. Acesta pare a fi, foarte probabil, un fost jgheab destinat evacuării sau direcționării apei în interiorul clădirii sau spre exteriorul ei. Este posibil, în acest stadiu al cercetărilor, să considerăm că zidul împarte respectiva cameră în două spații mai mici ca suprafață, fie fiind două spații de locuit, fie mai probabil două spații destinate păstrării unor provizii sau altor materiale. Și această re compartimentare aparține uneia din etapele ulterioare de locuire, respectiv de intervenție directă asupra planului inițial al edificiului. De aici au rezultat numeroase fragmente de țiglă și olane (unele sparte, câteva aproape întregi), căzute de la acoperiș.

Latura de est, direct dinspre *cardo*, ar putea să ascundă astăzi, datorită stării de conservare, resturile unor posibile magazine dispuse cu fața către stradă, la care putem presupune și existența unor ferestre (în scurta campanie din 2015 s-a descoperit în camera prevăzută cu un prag și resturile unui lăcaș de ușă, fragmente de geam, poate respectând unele „tipare” arhitectonice constatate în alte spații geografice³⁹). Nu în ultimul rând, intrarea cu prag de pe est, direct din stradă, ar trăda și una din cele mai „active” părți din casă, orientarea către soare fiind foarte importantă, din cauze asupra cărora nu mai insistăm aici.

³⁷ Gamureac 2010, 206.

³⁸ Panaitescu 1979a, 199-200.

³⁹ Masters 2009, 147.

Fig. 9. Fusuri, baze de coloane și un capitel descoperite în atrium (1-6) / Column shafts, bases and one column head discovered in the atrium (1-6).

Fig. 10. Vestibulul din edificiul tip *Domus* cu detalii ale pavajului descoperit (1-6) / *Domus* vestibule with pavement details (1-6).

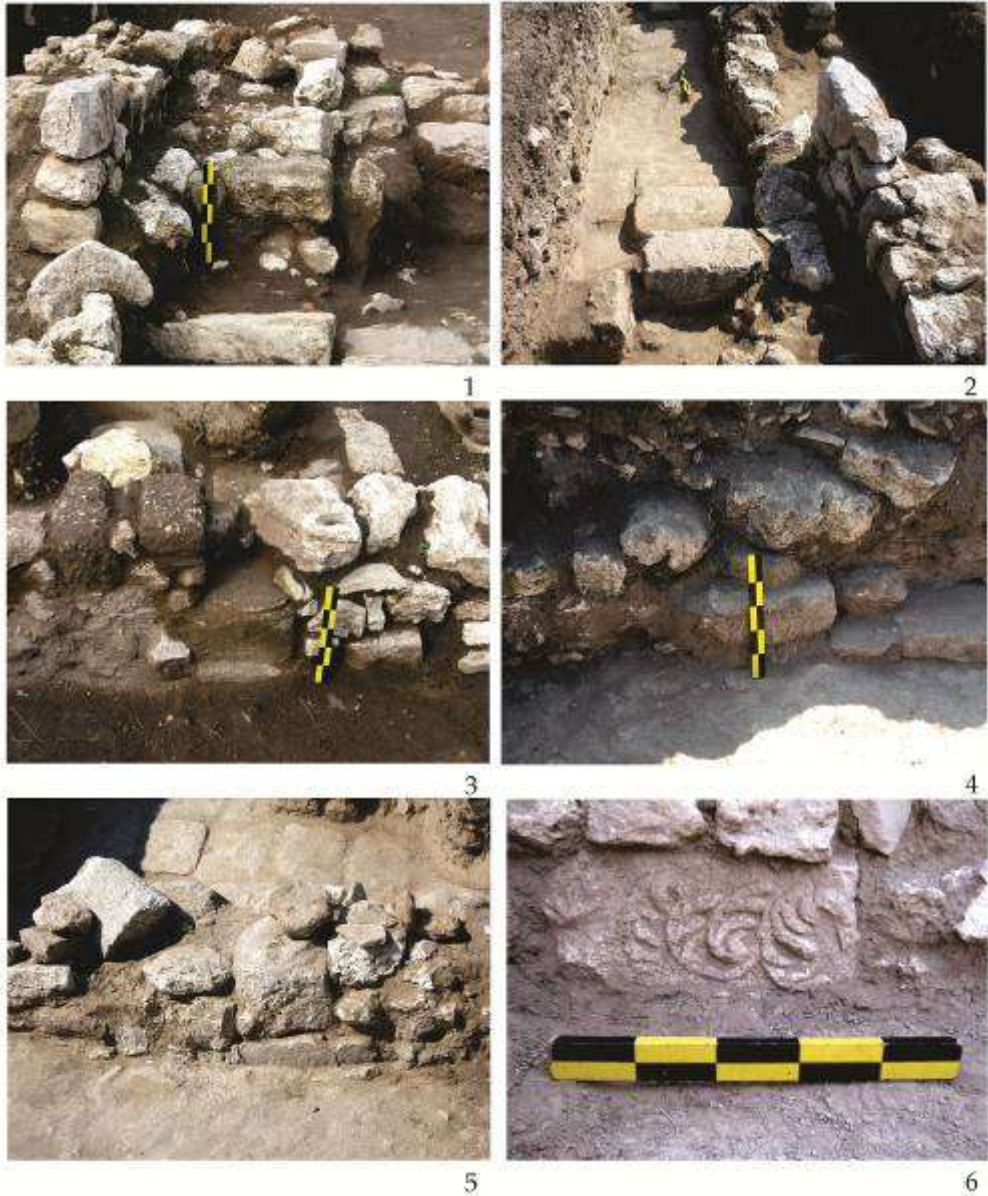

Fig. 11. 1-2. Cămara și cele trei trepte ale scării de piatră; 3-6. Baze de coloane și reliefuri refolosite în structura unor ziduri despărțitoare legate cu pământ / 1-2. Pantry and three stone steps of the staircase; 3-6. Column bases and reliefs reused in the structure of dividing walls bound with clay.

Fig. 12. Intrări ale edificiului tip *Domus*: pe latura de vest cu treptele aferente (1), pe latura de sud, care în ultima fază de locuire a clădirii este blocată (2), pe latura de est cu treptele aferente (3-4), o a doua pe latura de vest cu treptele aferente (5-6) / *Domus* entries: on the west side, with the related steps (1), on the south side, blocked in the last habitation stage (2), on the east side, with the related steps (3-4), second entry on the west side, with the related steps (5-6).

Fig. 13. Încăperi ale edificiului tip *Domus* din sectorul C I - A (1), D (2), B (3-4) și C (5) / Rooms of the domus from sector C I - A (1), D (2), B (3-4) and C (5).

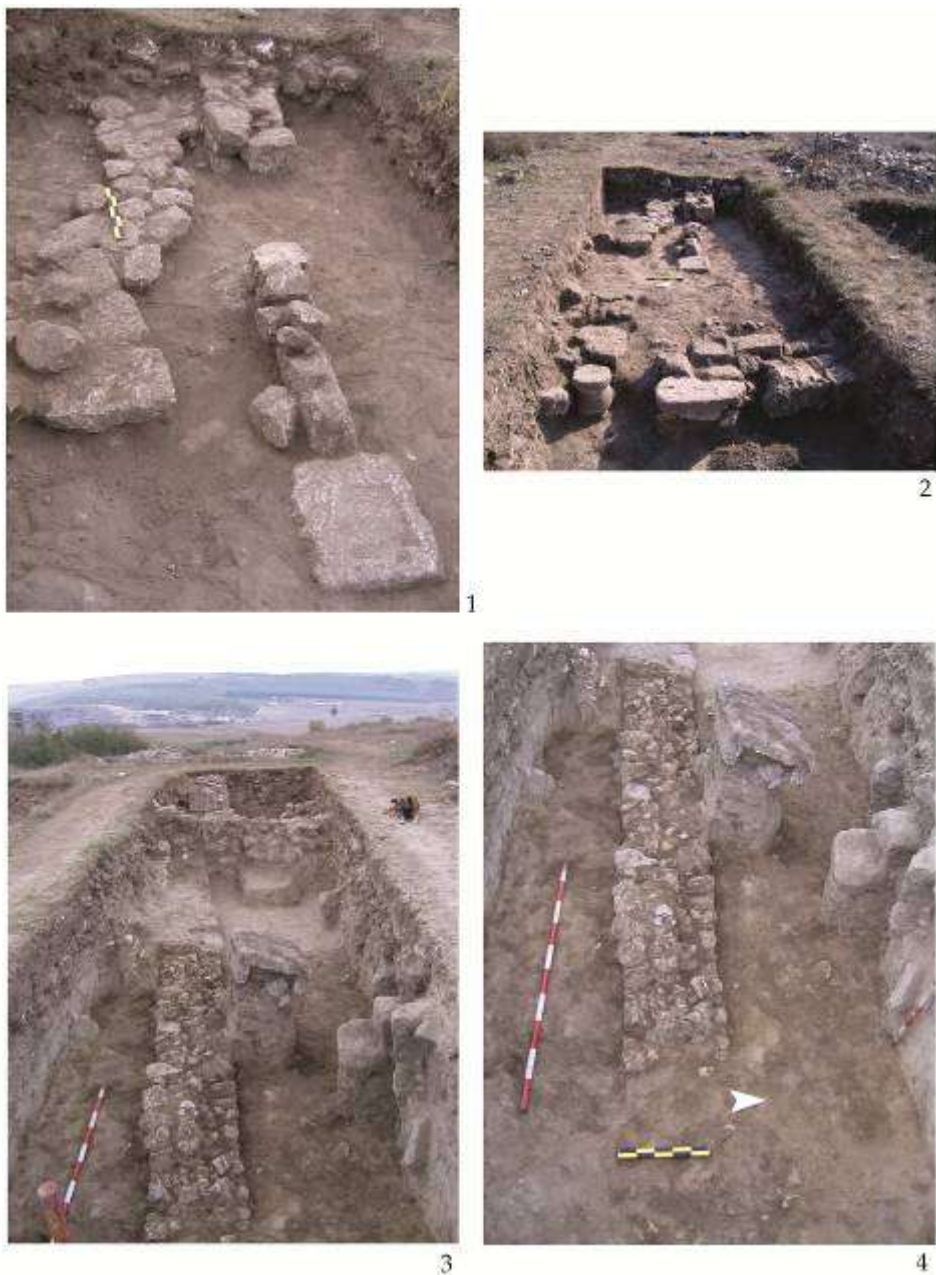

Fig. 14. Detalii constructive din edificiul nr. 3 (1 și 2) și din edificiul nr. 2 spre latura de nord (3-4) /
Construction details of building no. 3 (1 and 2) and building no. 2 toward the north side (3-4).

Dincolo de actuala limită de vest a clădirii există un actual spațiu gol, fostele ziduri fiind dezafectate prin demantelare și datorită gropii G3. Totuși, spațiul pare a aparține unei camere mai mari a edificiului sau, oricum, unui posibil interval larg interior (încă nedelimitat în totalitate), mărginit în apropierea vestibulului de acces de o bază de coloană ce facea parte dintr-un probabil portic. Din spațiul amintit au fost extrase numeroase fragmente litice cu urme puternice de arsură. Am remarcat în grundul secțiunii o zonă aproximativ circulară, alungită ușor de la sud la nord, de cca. 1 m în diametru. Este foarte posibil să fie o groapă umplută în partea superioară cu cenușă (totul având o culoare cenușoasă). Ea este poziționată în imediata apropiere a bazei de coloane, alături de zidul de vest al vestibulului amintit.

Fig. 15. Reparația din colțul de sud-vest al edificiului, la punctul de îmbinare între latura de sud și cea de vest, unde apar, pe lângă blocuri mici de piatră, și bucăți de lipitură cu lut, chirpic și țigle sparte, totul îmbinat și tasat cu pământ / *The repairs of the south-west corner of the building, at the junction point between southern and western side, where pieces of clay, adobe and broken tiles appear along with small blocks of stone, all mixed and compacted with earth.*

Fig. 16. Sistemul stradal din sectorul C I – 1. detalii ale secțiunii din *cardo* cercetat; 2. pasajul interior cu dale sau stradela ce comunicau probabil cu *cardo* (3-4); 4. zona probabilei stradele în capătul de vest al secțiunii Cs 15 / *The street system in sector C I - 1. Details of the section from cardo*; 2. *The interior passage with slabs or the alley that probably communicated with cardo* (3-4); 4. *The area of the probable street at the west end of section Cs 15.*

Cercetările din anul 2012, din secțiunea Cs17, ne-au relevat noi date constructive posibile ale aceluiași edificiu. Astfel, au apărut alte amenajări interioare, sub forma a două camere (α și β), pe partea de nord (Fig. 3; Fig. 14/3). Ele sunt delimitate de un zid cu lungimea de 2,20 m. Prima cameră, dreptunghiulară (de 1,50 × 3 m), deținea pe latura de nord un *dolium* (cu diametrul maxim de 0,78 m). Totodată, a fost identificat un zid între camera 1 și camera 2, lat de 0,60 m. Ultima este limitată pe mai departe spre est de un alt zid (cu grosimea de 0,72 m și înălțimea de 1,40 m). Spre partea sa sudică se individualizează un zid gros de 0,70 m și lung (în secțiunea amintită) de 4,90 m. Acest rest de ansamblu interior pare a fi realizat în aceeași secvență cronologică cu zidurile principale de la *Domus*, în tehnica *opus mixtum*. În partea superioară a zidurilor se individualizează câteva rânduri de blocuri de mai mari dimensiuni (fapt ce ne-ar indica eventual și o posibilă refacere ulterioară construcției propriu-zise). Zidul amintit este continuat spre partea estică a secțiunii de un altul adosat (la unul din capete), ce pornește oblic (raportându-ne la planul casei cunoscut în acest moment), orientat nord-est. Acesta a fost surprins pe o lungime de 7,60 m, este lat de 0,65 m și cuprinde bucăți mici și medii de piatră, legate cu pământ. În acest stadiu al cercetărilor el pare a fi mult mai târziu realizat decât restul elementelor arhitecturale descoperite în secțiune (Fig. 14/3-4). El pare să fi fost mult mai lung, fiind identificată în profilul de est urma acestuia. Dar, în mod voit, zidul a fost demontat probabil chiar din perioada de sfârșit a locuirii la Tropaeum Traiani, piatra fiind probabil refolosită. În apropierea acestuia a fost descoperit un jgheab de piatră (Fig. 14/ 3-4), cu lungimea de 1,15 m, lățimea de 0,56 m și înălțimea de 0,28 m. Acesta putea fi folosit pentru scurgerea sau circulația apelor pluviale (spre stradă), situație asemănătoare cu cea apărută în edificiul nr. 3 din sectorul via principalis B-C⁴⁰, respectiv în colțurile clădirilor C3-C4 din sectorul A⁴¹ și în interiorul edificiului D7 din sectorul D⁴².

O posibilă reparație a clădirii poate fi constatată în colțul de sud-vest al construcției, la punctul de îmbinare între latura de sud și cea de vest, unde apar pe lângă blocuri mai mici de piatră, și bucăți de lipitură cu lut, chirpici și țigle sparte, totul îmbinat și tasat cu pământ (Fig. 15/1-4). Descoperirea în cursul campaniei din anul 2011 a unui *folles* (post reformă) de la împăratul Anastasius în materialul amestecat din chirpici, pământ și piatră cu care s-a încercat repararea colțului extrem de sud-vest al edificiului, oferă o posibilă primă etapă de reparație, care ar aparține probabil primului sfert al sec. VI p.Chr. Această reparație o putem corela cu posibila reconstrucție a incintei cetății sub domnia aceluiași împărat⁴³. Este posibil ca unele

⁴⁰ Barnea 1979, 92.

⁴¹ Sâmpetru 1994, 21.

⁴² Sâmpetru 1994, 52.

⁴³ Cătănicu Bogdan 1979, 63.

reparații constatate, cât și recompartimentările interioare să se fi petrecut pe întreaga perioadă a primei jumătăți a sec. al VI-lea, după necesități. Și reparația din colțul clădirii poate fi executată în cursul întregului sec. VI, în ciuda respectivei monede.

Acoperișul clădirii, având în vedere numeroasele urme de chirpici descoperite, pare a fi avut o structură de lemn care stătea pe un strat gros de chirpici (în suprastructura zidurilor), pentru ca în partea superioară să găsim olane. O situație asemănătoare a fost constată la Tropaeum Traiani în urma cercetării unor edificii aflate în sectorul A, la nord de *via principalis*, și în edificiul nr. 2, din sectorul *via principalis* B-C⁴⁴.

Referitor la sistemul de încălzire nu avem indicii în acest sens. Foarte puține sunt și datele despre sistemul de aducțiune a apei potabile, sau privitoare la prezența unor canale de scurgere a apelor menajere, sau de existență a unei băi. Toate acestea lipsesc și în edificiul de tip *Domus* de la Dinogetia. Cele două jgheaburi descoperite în Edificiul nr. 2 din C I ar putea fi doar palide indicii pentru o posibilă eliminare, probabil către stradă și stradele, a apei reziduale.

Nu în ultimul rând, amintim descoperirea unui cap feminin de la o statuie (în Cs 17), care ar putea reprezenta o împărăteasă sau una din personajele feminine care au locuit aici (Fig. 25/1). Respectiva statuie, ca și alte elemente, aparține categoriei obiectelor ornamentale pentru clădire⁴⁵.

Datarea acestui mare complex s-a făcut ținându-se seama de sistemul de construcție, de materialele descoperite și de situația generală constatată prin săpături arheologice anterioare în această zonă a cartierului, ca și în cea a orașului. Clădirea a cunoscut cel puțin două faze principale distincte de construcție-reconstrucție. Construcția sa inițială credem că aparține epocii constantiniene sau nu mult după aceasta, spre mijlocul sec. al IV-lea p.Chr. Aceasta este și etapa de afirmare și concentrare a puterii în mâinile unei clase de aristocrați în lumea romană, iar astfel de construcții erau o exemplificare fățișă a acestei forțe economice și politice⁴⁶. Pentru moment, având în vedere complexitatea situației edificiului și lipsa finalizării cercetării lui, ar fi hazardant să încercăm o datare mai exactă. Cea de a doua etapă ar fi de reconstrucție parțială (anumite zone din edificiu) și apoi de recompartimentare (în primele două-trei decenii ale sec. VI p.Chr., poate prima jumătate a acestui secol). Aceste reparații, adosări, blocări etc., mai discrete sau masive, sunt considerate ca specifice inclusiv pentru sfârșitul sec. VI p.Chr., fiind identificate în situația multor edificii cercetate, precum în cel numit D7 aflat în sectorul D⁴⁷. La nivelul de călcare la

⁴⁴ Barnea 1979, 92.

⁴⁵ Masters 2009, 148, 150.

⁴⁶ Ellis 1988, 573.

⁴⁷ Sâmpetru 1994, 42.

care ne-am oprit nu avem nici un indiciu privind folosirea mortarului în structura zidurilor construcțiilor prezente în sectorul CI, cu excepția pavimentelor din *atrium* și *vestibulum* (care par a reprezenta cele mai timpurii părți ale edificiului din categoria celor vizibile în acest stadiu al cercetărilor). Între cele două și ultima fază de recompartimentare am identificat, în general (din punct de vedere stratigrafic, din cauza deselor intervenții încă din antichitate la structura edificiului este foarte greu să mai putem avea niveluri bine „așternute”), posibile subfaze de modificări/faze constructive ale structurii interiorului și a utilizării unor debușee dinspre și spre aleile și drumurile din acest areal. Oricum, case spațioase de tip *Domus*, cu *atrium*, respectiv cu *perystil*, nu se mai construiesc în lumea estică după 550 p.Chr. Dar ele continuă să fie ocupate și transformate în grupuri distincte mai mici, camere sau apartamente⁴⁸.

Cercetarea sectorului C I are printre obiective și surprinderea unei posibile locuiri anterioare sec. IV p.Chr., fapt parțial îndeplinit. Nu departe de spațiul supus cercetării prin secțiunile executate, în urmă cu aproximativ 30 de ani, au fost găsite dovezi arheologice de la începuturile sec. III p.Chr., urme identificate de altfel și în spațiul basilicii A (fragmente ceramice specifice sec. II-III, precum și o monedă emisă pentru Caracalla-probabil din nivelurile NIII și NII)⁴⁹. Întreaga cetate actuală este ridicată pe o nivelare a solului, plină de umpluturi și dărâmături. Centrul de la Tropaeum a suferit grave distrugereri în cursul sec. III p.Chr. datorită atacurilor populațiilor carpo-gotice⁵⁰, moment la care are loc o masivă distrugere a monumentelor principale din *municipium Tropaeum*. Această distrugere cvasitotală a cetății a impus ulterior o reconstrucție totală odată cu sfârșitul sec. III p.Chr. (începută, dar nu finalizată sub împărații Aurelian și Diocletian) și continuată sub împărații Constantin cel Mare și Liciniu (conform inscripției din 316 p.Chr. descoperită la poarta de est)⁵¹. Acest nivel (NIVA⁵²) corespunde cronologic ultimilor ani din sec. III p.Chr. și primelor două decenii ale sec. IV p.Chr.⁵³ După momentul anului 316, se pare că lucrările de reconstrucție a cetății vor fi finalizate după câteva decenii⁵⁴, probabil până spre jumătate acestui secol. Cercetările arheologice din sectorul C I au prilejuit descoperirea unui bogat lot de obiecte mărunte din metal, cele mai multe fragmentare, care pot indica o locuire complexă în sec. II-III p.Chr. în această parte a cetății. Pentru sec. IV p.Chr. descoperirile sunt numeroase, cele

⁴⁸ Ellis 1988, 565.

⁴⁹ Panaitescu 1983, 234, 237.

⁵⁰ Barnea 1979, 228.

⁵¹ Barnea 1979, 228.

⁵² Despre situația stratigrafică generală și nivelurile identificate la Tropaeum Traiani vezi la Cătănicu Bogdan, Barnea 1979a, 35-45.

⁵³ Panaitescu 1983, 234.

⁵⁴ Cătănicu Bogdan 1995-1996, 201-214.

mai multe intrând în categoria obiectelor mărunte, la care adăugăm, pentru sec. V-VI p.Chr., în mod special, patru piese de lut cu simboluri creștine. Trei provin de la capace de lut pe care se află redat în relief motivul crucii (Fig. 25/3), iar al patrulea este un opaiț din categoria celor cu bordură lată (sau bizantine, iustinianee, dunărene)⁵⁵, de la care ni s-a păstrat doar apucătoarea (Fig. 24/5), sub forma unei cruci bizantine „cu capete lățite, dublu conturată”⁵⁶. Aceste descoperiri arheologice se adaugă celor deja cunoscute la Tropaeum Traiani, care, încă din perioada împăratului Justinian, este cunoscut ca fiind un puternic centru religios⁵⁷.

Finalul locuirii pentru perioada romano-bizantină pare a fi constatat spre sfârșitul sec. VI p.Chr., probabil nu mult după momentul atacului avar din 586-587 p.Chr. De altfel, cercetările arheologice desfășurate la poarta de est și în sectorul sudic, au relevat o distrugere pregnantă însoțită de un mare incendiu, care se poate data în anii 586-587⁵⁸. Acest ultim nivel final de distrugere, care a pus capăt vieții urbane și în cartierul de sud, se prezintă în edificiu ca un strat gros compus din pământ pigmentat cu cărbune și amestecat cu multă cenușă, de culoare gălbuie-roșiatică, provenit din calupuri de chirpici prăvăliți din jumătatea superioară a pereților, la baza căruia se află cărbuni, piroane de fier, fragmente de țigle și olane, multe fragmente litice, fragmente de sticlă topită, urme ale unui puternic incendiu fiind identificate peste tot. Considerăm că acest incendiu este datorat invaziei avar de la momentul anului 586 p.Chr. Dispariția unor forme de locuire specifice lumii romane devine pregnantă odată ce populația prezentă nu mai aparține aceluiași univers imperial, fiind or inferioară cultural, fie de-a dreptul barbară. Pe de altă parte, pot fi și explicații de altă natură pentru imposibilitatea vădită de a repara și reconstrui, poate datorită lipsei resurselor în condiții sociale și economice cu adevărat grele. Transformarea unor mari clădiri/monumente publice majore (spre exemplu terme, teatre, amfiteatre etc.) în mai multe mici locuințe familiale, de calitate inferioară, conform fenomenului subdivizării (prin construcția de noi ziduri interioare, prin închiderea sau blocarea unor treceri), s-a constatat în numeroase situri arheologice din zona Mediterană, devenind chiar un stil arhitectonic decadent⁵⁹.

⁵⁵ Topoleanu 2000, 182-189; Opriș 2003, 165.

⁵⁶ Pentru analogii mai mult sau mai puțin apropiate de reprezentările de pe suprafața capacului vezi Barnea 1965, 407-417; Diaconu 1984, 166-167, nr. 11; pentru opaiț vezi la Covacef, Corbu 1991, 291, fig. 1/12 și Opriș 2003, 171, nr. 416, pl. LXI, nr. 416 pentru o descoperire la Capidava, pe nivel de sec. VI p.Chr.; Iconomu 1967, 148, nr. 770, fig. 58 cu o descoperire din Tomis; Suceveanu *et alii* 2003, 218-219, nr. 10, nivel 12, datat sec. VI-începutul sec. VII p.Chr.; pentru descoperirea în timp a altor antichități creștine la Tropaeum Traiani vezi și Achim 2007, 195-210.

⁵⁷ Cătănicu Bogdan 1995-1996, 211.

⁵⁸ Cătănicu Bogdan, Mărgineanu Cârstoiu 1975, 60; Papuc 1977, 358; Panaitescu 1979, 200.

⁵⁹ Ellis 1988, 567, 573.

Fig. 17. Cuie (1-6), mâner de la o spatulă folosită pentru tăblițele cerate (8), obiecte fragmentare cu funcționalitate necunoscută (7, 11-12), o lamă de cuțit (10) și greutateți de pescuit din lut finalizate (13-14) sau aflate în curs de finalizare (15-16) / Nails (1-6), handle from a spatula used for wax tablets (8), fragmentary artefacts of unknown function (7, 11-12), a knife blade (10) and finished (13-14) or about to be finished clay fishing weights (15- 16).

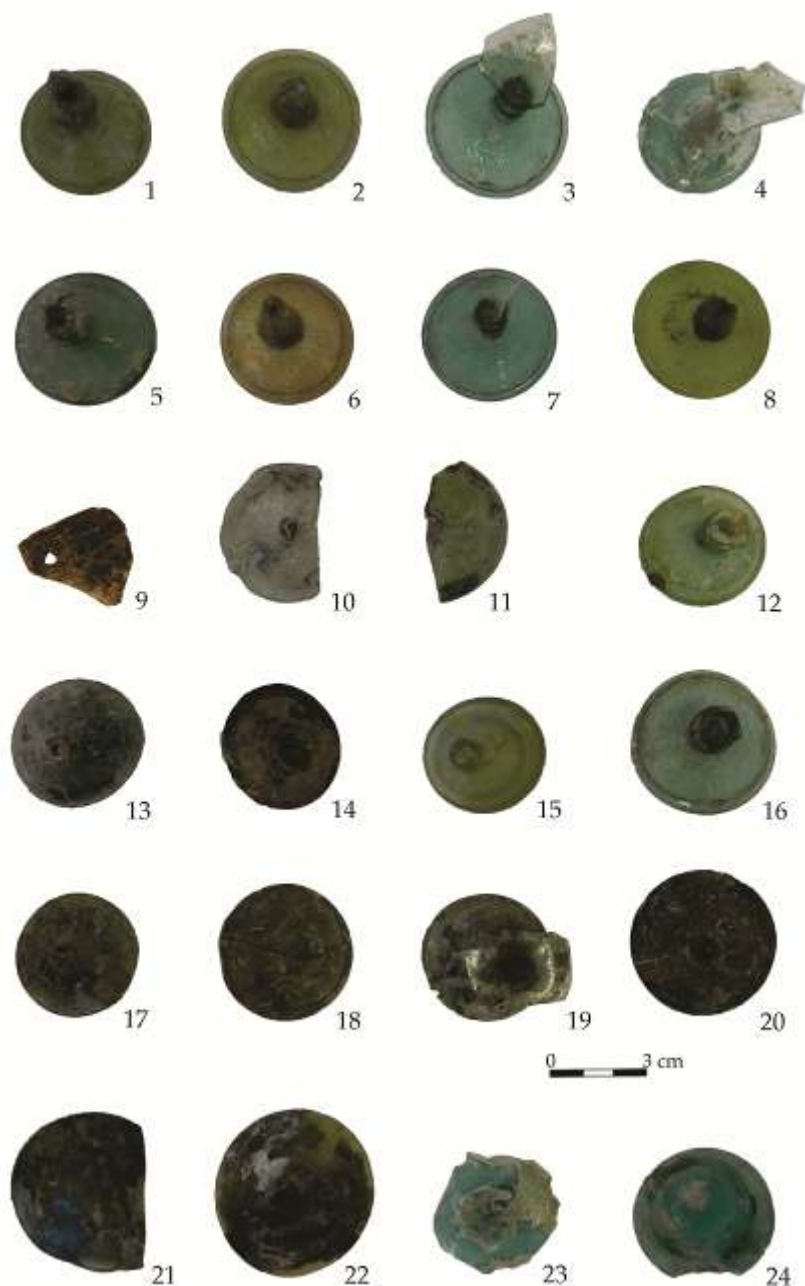

Fig. 18. Fragmente de pahare de sticlă descoperite în sectorul C I / *Fragments of glasses found in sector C I.*

Odată cu atacul avar din anul 586 p.Chr., orașul pare să fi primit o lovitură puternică din perspectiva caracterului său urban, abandonându-se complet viața civică, menținându-se doar locuiri modeste (ziduri cu pietre neuniforme la exterior, legate cu pământ)⁶⁰. Același atac a afectat și alte centre importante ale vremii ca Ratiaria, Durostorum, Zaldapa, Markianopolis etc., așa cum ne relatează sursele literare și arheologice⁶¹. Ultimele informații pe care le deținem referitoare la evoluția sa și a altor centre aparțin primului și celui de al doilea sfert al secolului VII p.Chr., în contextul noilor realități etnice și militare de la Dunărea de Jos, de încercare a menținerii autorității bizantine timpurii în această zonă⁶².

Absolut discret, ca și în restul orașului (în puncte restrânse, dar certe și concludente), și în acest edificiu (pe o mică porțiune din apropierea laturii de vest), ulterior momentului 585-586 p.Chr., apar urme slabe de locuire rudimentară sub forma unor ziduri cu o singură asiză (fără fundație), din pietre mici (apărut la doar – 0.05 m față de nivelul actual de călcare și având o lățime de 0.20-0.25 m), neuniforme la exterior, legate cu pământ, care nu pot depăși, după părerea noastră, primele două-trei decenii ale sec. VII p.Chr.⁶³ Cu atât mai mult cu cât în zona C nu este identificată o nivelare după momentul anilor 586-587 p.Chr. Din rapoartele de săpături de până în Primul Război Mondial, cunoaștem că s-au descoperit ziduri de la „case barbare”, în fapt ziduri care compartimentau inclusiv *basilica forensis*⁶⁴. Și în restul cetății sunt documentate astfel de urme de locuire, poziționate imediat deasupra stratului gros de dărâmătură și incendiu⁶⁵. Cert rămâne faptul că după momentul anilor 586-587 se abandonează complet viața civică, ca și caracter urban al fortificației, menținându-se doar locuiri modeste cu o economie naturală⁶⁶.

3.3. Edificiul nr. 3

Cercetările arheologice din cea de a doua secțiune deschisă în anul 2012, Cs16A, ne-au relevat mai multe informații privind edificiul nr. 3 din zonă (probabila intrare a unui alt edificiu ce flanca spre est strada), dar și existența unei noi camere (cu dimensiunea de 3,40 × 3,00 m) din *Domus* (pe latura de est, probabil o anexă). Totodată, pe o lățime de aproximativ 3,50 m am surprins partea superioară de la *cardo*. Intrarea noului edificiu pare a fi fost realizată sub forma unui portic, cu două baze de coloane (cu laturile de 0,56 × 0,48 m), în care se pot observa, la partea superioară

⁶⁰ Barnea 1977, 269.

⁶¹ Vulpe, Barnea 1968, 433; Madgearu 1997a, 318; Madgearu 1997b, 19; Barnea 2002, 18.

⁶² Petre 1987, 118; Damian 1998, 13, n. 51; Barnea 2010, 526.

⁶³ Talmașchi, Șova 2011.

⁶⁴ Barnea 1979a, 22-23; Cătănicu Bogdan, Barnea 1979b, 39 și nota 2.

⁶⁵ Barnea 1979b, 230.

⁶⁶ Scorpan 1972, 354, 357; Barnea 1977, 269; Papuc 1977, 359.

interioară, foarte bine individualizate, urmele rotunde - lăcașe - ale coloanelor (cu diametrele de $0,30 \times 0,25$ m, respectiv $0,25 \times 0,25$ m). De asemenea, spre interiorul edificiului au mai fost descoperite resturile a două ziduri, orientate est-vest, ca și ale unui pavaj compus din bucăți de piatră (pe o lungime de 2,20 m și o lățime de 0,77 m). Pietrele prelucrate din pavaj au diferite mărimi ($0,30 \times 0,28$ m; $0,27 \times 0,20$ m; $0,34 \times 0,24$ m; $0,23 \times 0,20$ m etc.) (Fig. 14/1-2).

3.4 *Cardo*

Al doilea obiectiv principal al cercetărilor l-a reprezentat descoperirea unei porțiuni din cea de a doua stradă principală a cetății, *cardo/via forensis*, cu toate detaliile de construcție și de posibile reparații. Astfel am identificat o porțiune de aproximativ 20 m din *cardo*, cu o lățime variabilă cuprinsă între 2,20 și 2,30 m, orientată nord-sud, coborând în pantă spre poarta de sud (Fig. 16/1-2). În general, strada apare la o adâncime cuprinsă între 0.65-0.80 m și se prezintă ca o platformă de pământ galben cenușiu compact, bătătorit, având în componență mici fragmente de cărămizi, ceramică și piatră măruntă. Pe suprafața acesteia au fost descoperite numeroase fragmente ceramice (de amfore decorate cu striuri și coaste), oase, bucăți de chirpici, fragmente de sticlă, resturi de țigle și olane de la edificiile apropiate⁶⁷. Din datele reperate, în spațiul analizat, am constatat (dar nu peste tot), două posibile reparații, prima din a doua jumătate a sec. al IV-lea p.Chr.⁶⁸ și o a doua (mai discretă) din prima jumătate a sec. al V-lea p.Chr. Pe de altă parte, teoretic, credem că de o reparație este posibil să fi beneficiat *cardo* și în sec. al VI-lea p.Chr., încă nereperată din punct de vedere arheologic în zona cercetată. Strada pare a fi fost folosită până în cea de a doua parte a sec. al VI-lea p.Chr., fiind în mod evident întreținută până la renunțarea oricărei circulații fluide urbane. De altfel, în bibliografie este sugerată o refacere a *cardo* și în sec. VI p.Chr., făcându-se o paralelă cu situația înregistrată pe *via principalis*⁶⁹. Totodată, un sector al *cardo maximus* a mai fost cercetat în zona de nord a cetății, unde au fost identificate mai multe faze de existență (trei), fiind găsite și trotuare (late de 0,70-0,80 m), ca și o lespede din pavajul străzii⁷⁰. Sub aceste lespezi de piatră se păstra, la fel ca și în situația noastră, un strat de lut cu fragmente ceramice fărâmițate. Pe de altă parte, menționăm descoperirea unei porțiuni importante din *cardo* nu departe de actuala săpătură din C1, datorită activității desfășurate de A. Panaitescu. Aceasta este descrisă ca un pavaj (refăcut în a doua jumătate a sec. IV p.Chr.) compus din bolovani mici legați cu pământ și mici fragmente

⁶⁷ Informații asemănătoare au fost recoltate și cu prilejul campaniei din anul 1977, cf. Panaitescu 1979a, 197; Panaitescu 1979b, 247.

⁶⁸ Consemnată și la Panaitescu 1979a, 198; Panaitescu 1979b, 249.

⁶⁹ Panaitescu 1979a, 199; Panaitescu 1979b, 251.

⁷⁰ Cătănciu Bogdan 2000-2001, 417.

ceramice într-un strat de culoare galbenă, tehnică de construcție similară cu cea cunoscută și pentru *via principalis*⁷¹.

Remarcăm într-un singur caz o blocare parțială (clar intenționată a străzii), exprimată printr-o îngustare a accesului prin depunerea a trei blocuri mari de piatră (aproximativ dreptunghiulare), orientate liniar, paralel cu axul străzii, pe nivelul de călcare propriu-zis. Probabil că această intervenție era destinată transformării celei de a doua rute importante din oraș în una pietonală. Oricum, din cercetările anterioare, cunoaștem faptul că poarta de sud nu deținea amenajări speciale pentru trecerea de care⁷², fapt care oricum sugerează o deplasare pietonală. Probabil că până la un anumit loc, pentru fluidizarea transporturilor de produse, asigurarea curățeniei și alte activități economice și gospodărești, s-a permis folosirea tracțiunii animaliere, fapt suspendat la un moment dat. Pe de altă parte, atragem atenția asupra descoperirii unei bogate cantități de material osteologic animalier pe traseul străzii, ceea ce ne poate sugera o colmatare a *cardo* cu gunoaie în ultimele secvențe de folosire a cetății ca adăpost.

Cu prilejul unor cercetări mai vechi se propunea și existența unui al doilea nivel al străzii *forensis*, datat la sfârșitul sec. IV p.Chr.⁷³ Adăugăm, în acest context, descoperirea și a unei stradele, în campania anului 2009, păstrată parțial (doar în interiorul edificiului, realizată din blocuri mijlocii de piatră, neregulate, foarte bine fasonate și îmbinate), și care se îndrepta spre *cardo*, aflată la o distanță de aproximativ 10 m în linie dreaptă (Fig. 16/3-4). Dacă nu cumva aceasta este de fapt un pasaj interior, cu paviment, care făcea legătura între camerele dinspre est și curtea interioară, fiind nevoie de una sau două trepte (poate chiar ale unei scări de lemn) ca să se coboare către ea (există o mică diferență de nivel între aceasta și *atrium*). Dacă era un pasaj interior care ar fi necesitat o scară de lemn răspundea unei necesități apărute în ultima etapă de locuire, pe fondul modificărilor interioare, inclusiv de nivel de călcare⁷⁴. De asemenea, pe latura de vest, în Cs 15, s-a identificat probabil un rest de la o a doua stradă, paralelă cu edificiul, surprinsă sub forma unui pat dur compus din pământ compact rareori amestecat cu fragmente mici de ceramică pisată (Fig. 16/5). Totuși, situația nu este limpede și este posibil să fie doar un nivel de călcare, care nu s-a bucurat de o amenajare specială.

3.5. Materiale ceramice, de sticlă, metalice și osteologice

În interiorul construcțiilor și în zona străzii (*cardo*) a fost descoperit un număr mare de fragmente de piese identificabile, întregi sau fragmentare. O cantitate

⁷¹ Panaitescu 1979a, 197.

⁷² Papuc 1979, 74.

⁷³ Panaitescu 1979a, 199; Panaitescu 1979b, 249.

⁷⁴ Vezi în acest sens situația de la D7 conform Sâmpetru 1994, 50.

apreciabilă a lor o constituie ceramica romană târzie, apărând mai multe categorii de vase cum sunt amforele, ulcioarele, *vasa po(ta)toria* (cești și căni), *vasa coquina(to)ria* (oale de bucătărie provinciale), capace, *vase escaria* (farfurii, boluri și străchini)), obiecte de iluminat - opaițe - (Fig. 24/1-8) etc. O mare parte a lor, prezentate fragmentar, a fost descoperită în nivelul amplu de dărâmătură, scoase din context, dispersate și dislocate încă din antichitate, odată cu deseale refaceri și intervenții pe care le-au suferit edificiile analizate. Acest lot ceramic se află, în acest stadiu incipient al cercetării, în curs de analiză, pentru aflarea centrelor de producție, ca și pentru realizarea unui catalog după criteriul cronologic. Dar, în general, dintr-o privire preliminară asupra materialului ceramic, considerăm apartenența sa la perioada sec. IV-VI p.Chr. Tot din lut amintim și descoperirea câtorva greutateți pentru plasele de pescuit, unele în curs de realizare (Fig. 17/13-16), respectiv un cap de statuie feminină (Fig. 25/2).

La acestea adăugăm, pentru a completa lista, descoperirile mărunte, numeroase fragmente de pahare din sticlă - de uz cotidian - (Fig. 18, 1-24)⁷⁵, fragmente de geam, obiecte metalice - cuie, piroane, scoabe, lame de cuțit, verigi și altele cu funcționalitate încă necunoscută, cataramă, chei, fibule fragmentare, capete de curea, aplice simple și emailate⁷⁶, instrumente medicale, inele, vârfuri de săgeți etc (Fig. 17, 1-11; Fig. 19, 1-12; Fig. 20, 1-14; Fig. 21, 1-19; Fig. 22, nr. 1-22; Fig. 23, nr. 1-20), obiecte din os și monede etc. Sunt exemplare care se datează începând cu sec. II p.Chr. (Antoninus Pius), în secolul III p. Chr. (Gordian III, Carinus, Tacitus, Diocletian etc.), în secolul IV p.Chr. (Constans, Valens) și până în secolul VI p.Chr. Secolul VI p.Chr. este foarte bine reprezentat prin emisiuni de la Anastasius (507-512 și 512-517), Justin I (518-522), Justinian (527-537, 546, 548-549, 556-557, 563-564), Justin II (565-578, 571-572, 574-575) și Mauriciu (583-584 p.Chr.). La acestea adăugăm și unele exemplare din sec. IV-V pe care le considerăm momentan ca incerte.

Materialul osteologic este bogat și variat, atât în edificii, cât și pe *cardo*. În general, el este de origine menajeră (cu excepția unui rest de mandibulă umană), fiind repertoriolate oase, coarne și dinți, provenind de la pești (crap și știucă) și mamifere (opt specii domestice - ponderea cea mai mare având-o bovinele - și patru specii sălbatice)⁷⁷.

3.6. Vestigii ale evului mediu timpuriu

Din punct de vedere arheologic, primele semnalări discrete privind o posibilă „repopulare” a unor sectoare din interiorul său (în special din apropierea porților de

⁷⁵ Pentru analogii în descoperiri vezi Gamureac 2009, 248.

⁷⁶ Talmațchi, Șova 2013b, 275-290.

⁷⁷ Toate aceste informații ne-au fost puse la dispoziție de către dr. Simina Stanc, într-un raport privind studiul resturilor faunistice din sectorul C I de la Tropaeum Traiani (2003), căreia îi mulțumim și pe această cale.

nord și sud, respectiv de-a lungul incintei) sau a imediatelor împrejurimi, aparțin sec. IX-XI, specifice evului mediu timpuriu. Un fenomen identificat în multe locuri din cetate este posibila demantelare semnificativă a incintelor, porților și a unor importante edificii din cetate⁷⁸. Aceste stări de lucru par să se fi întâmplat și în perioada evului mediu timpuriu, când blocuri de calcar se pare că au fost reutilizate pentru diverse construcții, cu predilecție militare. O posibilă dovadă în acest sens o constituie identificarea în zona acestor monumente fie a unui șanț de demantelare, fie a unui nivel de demantelare cu dărâmătură în care se găsesc și materiale medieval-timpurii⁷⁹. Nu departe de cercetările de față, în zona de sud-vest a zidului de incintă, la o distanță de 16 m de acesta, pe curcina aflată între turnurile T17 și T18, a fost descoperit de către Gh. Papuc un bordei de formă dreptunghiulară (la 0.40 m sub nivelul de călcare actual), care tăia stratul de sub dărâmătura cetății. Bordeii era prevăzut cu vatră în colțul de nord-vest și a oferit un bogat material ceramic, care ar aparține sec. al X-lea p.Chr.⁸⁰ Aceleași perioade i-a fost inițial atribuit un șanț cu adâncimea de 2.50 m (realizat probabil cu scopul de a demantela incinta, prin desprinderea blocurilor de parament), din umplutura căruia au fost strânse fragmente ceramice specifice evului mediu timpuriu, datate de descoperitor în sec. X-XI⁸¹.

În sectorul C1 au apărut trei fragmente ceramice (la adâncimea de 0.30-0.40 m), toate în apropierea unui edificiu roman târziu, cu zid exterior gros de 1.40-1.60 m, realizat din blocuri mari și mici de piatră legate cu pământ, dispus paralel cu *via forensis*⁸². Acestea li se adaugă alte descoperiri medieval-timpurii din timpul campaniilor sistematice din anii 2008-2009, când s-a făcut decopertarea unei noi zone aflată la vest de edificiul amintit, apărute în secțiunile Cs 13 și Cs 14, imediat sub nivelul vegetal, în partea superioară a dărâmăturii. Cu această ocazie, au fost identificate obiecte mărunte din metal (printre care și două cataramă de mici dimensiuni) și fragmente ceramice. Acestea din urmă proveneau de la oale fără toartă, arse oxidant, cu sau fără profunzime, confecționate la roata lentă din lut comun în componența căruia se află, după caz: nisip de granulație fină, mică și calcar alb mărunț; nisip de granulație medie; nisip de granulație medie și rare microprundișuri.

⁷⁸ Despre demantelarea zidurilor cetății în sec. X-XII, în special a blocurilor de parament, vezi la Barnea 1977, 269; Cătănciu Bogdan 2000, 8; Cătănciu Bogdan 2001, 24; Cătănciu Bogdan 2002, 21.

⁷⁹ Baraschi 1991, 133, n. 3.

⁸⁰ Papuc 1979, 67.

⁸¹ Papuc 1979, 77; același autor revine și indică o altă dată probabilă de demantelare a incintei de blocurile ecarisate, și anume la sfârșitul sec. XIX, pornind de la descoperirea unei monede emise pentru regele Carol I, cf. Papuc 1986, 170.

⁸² Papuc, Talmațchi 2004, 16.

La două din fragmente se păstrează partea superioară a vasului, cu buza rotunjită, răsfrântă spre exterior. Acestea au fost ornamentate prin tehnica inciziei cu: linii orizontale fine peste care au fost trasate fascicule scurte în zona umărului; linie în val în zona umărului secundată de linii orizontale; respectiv bandă de linii în val în zona umărului urmată probabil de câmp de linii orizontale. Două fragmente provin de la vase arse oxidant, fără profunzime, confecționate din pastă caolinoidă, cu nisip fin sau mediu, la roata lentă și rapidă. Acestea au fost ornamentate prin tehnica inciziei cu câmp de linii orizontale peste care au fost trasate linii ușor oblice, respectiv linii orizontale fine⁸³.

Cele două catarama (Fig. 23/21-22) sunt de dimensiuni mici, au fost executate din bronz și nu prezintă decor. Analogii pentru aceste piese sunt cunoscute la Dinogetia-Garvăn⁸⁴ (sec. al XI-lea p.Chr.), Păcuiul lui Soare⁸⁵ (sec. al XI-lea p.Chr.), Novosel⁸⁶ (sec. X - prima jumătate a sec. XI), Odărca⁸⁷ (sec. X - începutul secolului XI), Preslav⁸⁸ (sec. IX-XI), Sredișe⁸⁹ (sec. IX-X) și la Abritus-Razgrad⁹⁰ (sfârșitul sec. al X-lea p.Chr.), împreună cu unelte pentru scris. Cataramelor de mici dimensiuni li s-au atribuit în timp întrebunțări diverse: garnituri sau închizători la centurile din piele, închizători pentru încălțăminte⁹¹, pentru legăturile de cărți⁹² etc. La Adamclisi ele au apărut în partea superioară a nivelului de dărâmătură, făcând probabilă una din primele variante. Astfel de piese se produceau în atelierele de la Novosel în sec. al X-lea și în prima jumătate a celui următor⁹³. În vecinătatea capitalei Primului țarat bulgar funcționau de la sfârșitul sec. al IX-lea și încă în prima jumătate a veacului al XI-lea p.Chr. mai multe ateliere în care se produceau obiecte mici în general din bronz, o parte placcate cu argint sau cositor. Activitatea acestora se desfășura în centrele de la Nadarevo, Zlatar și Novosel,⁹⁴ descoperirile de aici indicând tehnici variate pe care le aveau meșterii locali și un grad ridicat de organizare a metalurgiei bulgărești în această perioadă, în speță a producției de bijuterii⁹⁵. Spre exemplu, centrul de

⁸³ Paraschiv-Talmațchi, Talmațchi, Șova 2014, 165.

⁸⁴ Ștefan *et alii* 1967, 289, fig. 171/8, 295, fig. 173/21, 298-299.

⁸⁵ Diaconu, Vilceanu 1972, 155, fig. 62/14-15, 158.

⁸⁶ Bonev, Dončeva, 2011, 236-237, 296, pl. LIV/632-636, 316.

⁸⁷ Dončeva-Petkova, Ninov, Parușev 1999, 99, pl. XLV/567.

⁸⁸ Georgiev, Dimitrov 2004, 85, pl. II/7.

⁸⁹ Atanasov 1985, 129, pl. I/4.

⁹⁰ Dzanev 2005, 102, fig. 20.

⁹¹ Diaconu, Vilceanu 1972, 158.

⁹² Ștefan *et alii* 1967, 299; Bonev, Dončeva, 2011, 236-237, 316.

⁹³ Bonev, Dončeva, 2011, 236-237, 296, pl. LIV/632-636, 316.

⁹⁴ Dončeva, Nikolov 2010, 81-92; Bonev, Dončeva, 2011; Dončeva 2013, 152-170.

⁹⁵ Dončeva, Nikolov 2010, 88.

producție de la Novosel⁹⁶ era format din structuri relativ independente, având mai multe ateliere cu plan și funcții similare. Fiecare atelier avea între trei și cinci unități cu suprafața de 4-6 m. Majoritatea acestora prezintă mai multe faze de locuire, cu poziționare ușor diferită între ele și, uneori, chiar cu specializare diferită. În atelierele de aici, funcționabile în sec. al X-lea, poate și la finalul celui anterior, și cu activitate mult sporită în perioada anilor 1030-1040, se produceau ornamente de curea (aplice, limbi de curea, catarama), diverse accesorii (cercei, inele, butoni, pandantivi), obiecte de cult (cruci, medalioane, catarama pentru cărți), fusaiole, ștampile și vârfuri de săgeți⁹⁷.

Aceste descoperiri ar putea eventual să ofere un indiciu cronologic în ceea ce privește o posibilă demantelare primară a edificiului, respectiv a zonei cartierului de sud romano-bizantin, spre poarta de sud⁹⁸.

4. CONCLUZII

În concluzie, după părerea noastră, acest edificiu poate fi introdus în categoria *Domus* (poate ușor adaptat spațiului posibil construibil din cartier), aparținând probabil unor familii aristocrate. El este realizat nu departe de basilica forensis (în jur de 50-55 m sud în linie dreaptă față de aceasta) și foarte aproape de *via forensis*, cea de a doua stradă principală din municipiu. Sigur că cercetarea lui a ținut seama de posibilitatea sa funcționalitate și de identificarea accesului spre sau dinspre artera principală de circulație (direct sau indirect prin mici stradele înconjurătoare). Edificiul este, în ansamblu, și prin natura descoperirilor mărunte arheologice, unul prin excelență cu caracter civil, particular, inițial cu mult spațiu liber disponibil. Întreaga construcție, în acest stadiu al cercetărilor, are un plan rectangular și axial (fiind organizată pe lungime). De asemenea, ar trebui și să aibă dispuse, de o parte și de alta a axei centrale, în mod simetric, spații constitutive. Totodată, se constată de nenumărate ori modificări în planul încăperilor, fapt semnalat și la alte edificii de acest tip din Dobrogea⁹⁹. Repetatele intervenții asupra planului casei au putut, datorită constrângerii spațiului sau altor factori, să modifice acest plan standard de construcție, dând naștere la aglomerare. Având în vedere că nu am finalizat cercetările pe laturile de nord și de sud nu știm dacă *atrium*-ul ocupă exact spațiul central al clădirii sau se abate de la această regulă. Edificiul ar fi trebuit să dețină, măcar în sec. IV-V p.Chr., camere cu destinații speciale, conform planurilor unor asemenea

⁹⁶ Bonev, Dončeva, 2011, 307-308.

⁹⁷ Bonev, Dončeva, 2011, 307, 316, 320.

⁹⁸ Despre demantelarea zidurilor cetății în sec. X-XII vezi la Barnea 1977, 269.

⁹⁹ Spre exemplu la Dinogetia un *atrium* este împărțit prin ziduri despărțitoare în trei camere mici care comunicau direct doar cu curtea centrală, conform Barnea 1969, 260.

construcții pentru epoca romană, consacrate și identificate arheologic în apusul și estul Imperiului¹⁰⁰. Dar, până la viitoarele cercetări, reconstrucția ipotetică a interiorului, în special în prima sa fază, rămâne pur speculativă.

Diferențele clare de prelucrare a pietrei, a modului în care a fost pregătit și realizat pavajul în *atrium* și în *vestibul* sunt identificate similar și într-un alt edificiu B9 din sectorul B de la Tropaeum unde aceeași varietate de prezentare se constată în modul de construire a pavimentului identificat în trei încăperi (α , β și γ) și în dreptul unei intrări dinspre *cardo*¹⁰¹. Probabil că întreaga clădire beneficia de *pavimentum*, cel puțin în perioada timpurie de funcționare, în camere fiind ușor supraînălțat față de *atrium*, așa cum s-a constatat din rațiuni practice și la Dinogetia¹⁰². Ulterior, cu precădere în camere, el a fost dezafectat prin sustragerea dalelor care prin modul lor de prezentare puteau fi folosite la amenajarea sau refacerea altor structuri urbanistice importante ale orașului. Reținem ipoteza conform căreia, într-un alt context din cetate, eventuala dezafectare în general a pavajului ar marca schimbarea funcționalității unui edificiu¹⁰³, sau după părerea noastră, posibil a interiorului unor camere (din camere de locuit în depozite banale). Distrugerea unor camere prin afectarea pereților despărțitori și realizarea altora mai mici, demantelarea de la sfârșitul sec. VI p.Chr. și începutul sec. VII p.Chr. și de mai târziu au afectat compoziția internă a casei, analiza pe eventuale camere fiind foarte greu de realizat. Oricum, pentru moment, cu excepția *atrium*-ului și a vestibulului, suntem reținuți a indica pentru camere o destinație clară (spre exemplu *triclinum*, *cucina*, *cubicula* etc.). Această tendință sau necesitate de recompartimentare a unor clădiri mari „aristocratice” sau edificii publice prin sporirea numărului de camere în cadrul acelorși suprafețe construite în detrimentul confortului, respectiv a unor activități publice, este un fenomen general manifestat în zona balcanică a Imperiului roman (la Callatis, Novae, Zikideva, Abritus, Oescus, Sirmium, Stobi etc.), odată cu sfârșitul sec. V p.Chr., unde fiecare recompartimentare reclamă apariția unor ziduri de piatră legate cu lut¹⁰⁴, acțiune petrecută de obicei în cea de a doua fază de locuire. Toate aceste lucruri indică o schimbare a mediului urban în strânsă legătură cu fenomene economice (lipsă de prosperitate și creșterea numărului populației sărace) și administrative. De asemenea, multe clădiri folosite în sec. IV-V p.Chr. sunt în ruine, nefolosite, fapt care ar putea explica lipsa unui nivel final de incendiu puternic pentru edificiul din C II. În aceeași ordine de idei,

¹⁰⁰ Sâmpetru 1994, 69-72.

¹⁰¹ Gamureac 2010, 204-205.

¹⁰² Barnea 1969, 252

¹⁰³ Gamureac 2010, 208.

¹⁰⁴ Curta 2006, 110-112, 116-117.

remarcăm lipsa din descoperiri în C I și, în general, la Adamclisi, a bânelor mari de lemn carbonizat așa cum s-a constatat la Histria în D1 și în „edificiul cu bazilică”¹⁰⁵.

La Tropaeum Traiani, în prima parte a sec. V p.Chr. are loc consolidarea zidului de incintă, așa cum s-a constatat lângă porțile de est și sud, la care s-au adăugat noi clădiri extramurane cu zidurile din piatră legate cu pământ. Ultima mare etapă constructivă de la Tropaeum Traiani aparține împăraților Anastasius și Justinian I, folosindu-se din nou ziduri din piatră legate cu pământ pentru construcții particulare, unele considerate chiar palate, care aveau și spații destinate activităților meșteșugărești și economico-comerciale, prin apropierea lor de rețelele de circulație principale ale cetății¹⁰⁶. Pe lângă edificiile nr. 1-3 din C I mai amintim la Tropaeum și alte clădiri cu ziduri asemănătoare cum sunt D1 și D2 din sectorul D sau A1 și A2 din sectorul A¹⁰⁷. Totodată, aici s-a putut observa că principalele modificări ce privesc restrângerea spațiului locuibil sunt specifice etapelor târzii de folosință¹⁰⁸.

La Tropaeum Traiani putem menționa și alte edificii ce se pot încadra în categoria *Domus* (Fig. 26/4). În apropierea porții de est, pe ruinele ridicate în sec. IV p.Chr. se remarcă o clădire (cu dimensiunile de 25,60 × 15 m), care deținea patru încăperi (cu o curte interioară) și un portic¹⁰⁹. Adăugăm marele edificiu D3 din sectorul D¹¹⁰, ca și D7. Ultimul a fost considerat „monumental atât ca plan cât și ca întindere”, cu multe încăperi organizate în jurul unei curți interioare care deținea două portice¹¹¹.

În provincie sunt cunoscute mai multe edificii din categoria *Domus*. La Dinogetia, între curtea turnurilor 6 și 7 și clădirea pretoriului a fost descoperit, orientat est-vest, un mare edificiu roman târziu, de plan dreptunghiular (ușor neregulat), cu dimensiunile de 28,30 × 19,50 m, care a dăinuit în perioada sec. IV-VI p.Chr., cu o întrerupere de locuire în cea mai mare parte a sec. V p.Chr. (Fig. 26/1). Zidurile din piatră legate cu mortar aveau grosimi cuprinse între 0,70 și 0,90 m, fiind realizate în tehnica *opus mixtum*. Comunicarea cu exteriorul se făcea printr-o singură intrare aflată pe latura de sud și protejată cu un *propylon*. Curtea interioară (cu dimensiunile de 17,50 × 3,50 m), prezenta câte un portic pe fiecare latură susținut de coloane (*perystilium*). Pavajul curții, defaectat parțial încă din perioada romano-bizantină, era realizat din cărămidă¹¹².

¹⁰⁵ Sâmpetru 1994, 62.

¹⁰⁶ Barnea 1979a, 229.

¹⁰⁷ Sâmpetru 1994, 23.

¹⁰⁸ Sâmpetru 1994, 51.

¹⁰⁹ Barnea 1979, 82-83.

¹¹⁰ Cătănciu Bogdan, Mărgineanu-Cârstoiu 1979, 97-102.

¹¹¹ Sâmpetru 1994, 33, 40.

¹¹² Barnea 1969, 245, 248-249, 260; Sâmpetru 1994, 53-54.

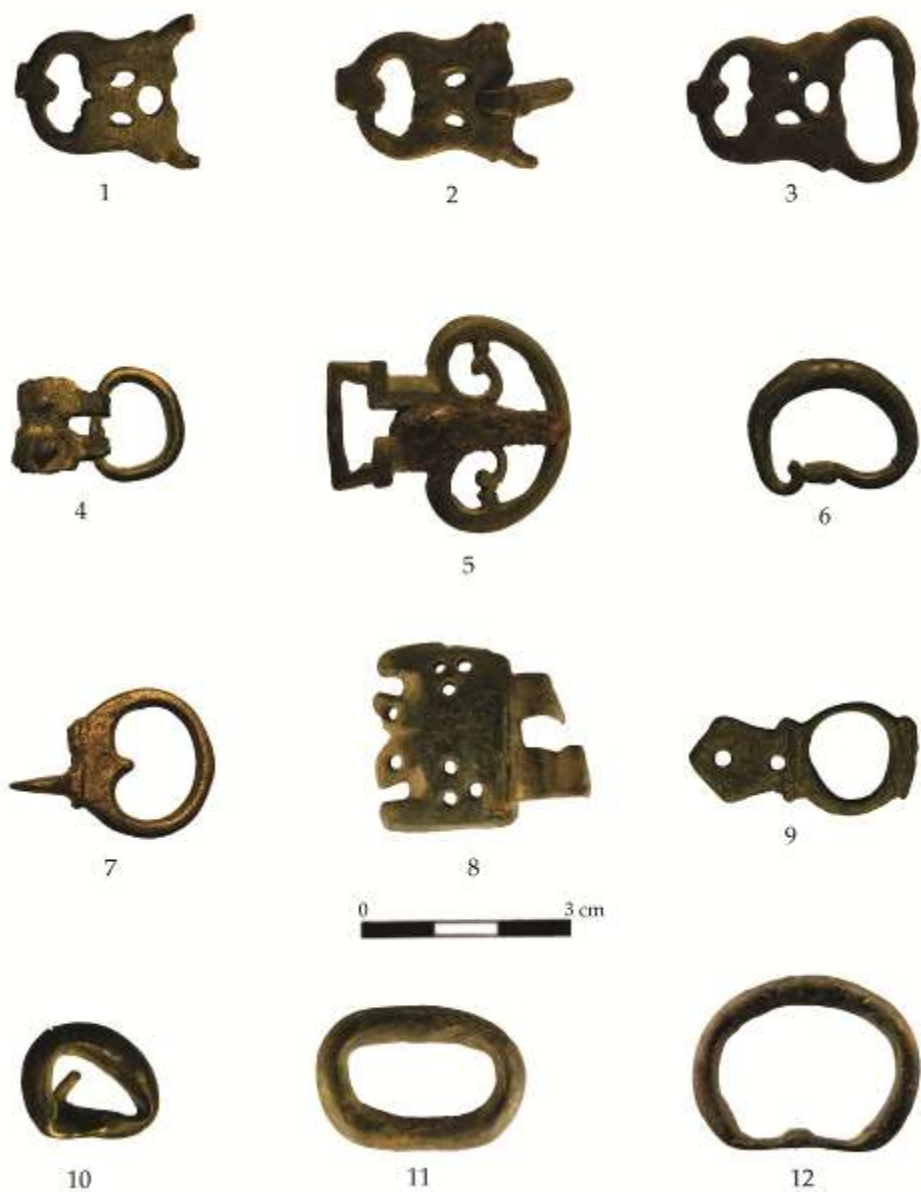

Fig. 19. Catarame descoperite în sectorul C I / *Belt buckles found in sector C I.*

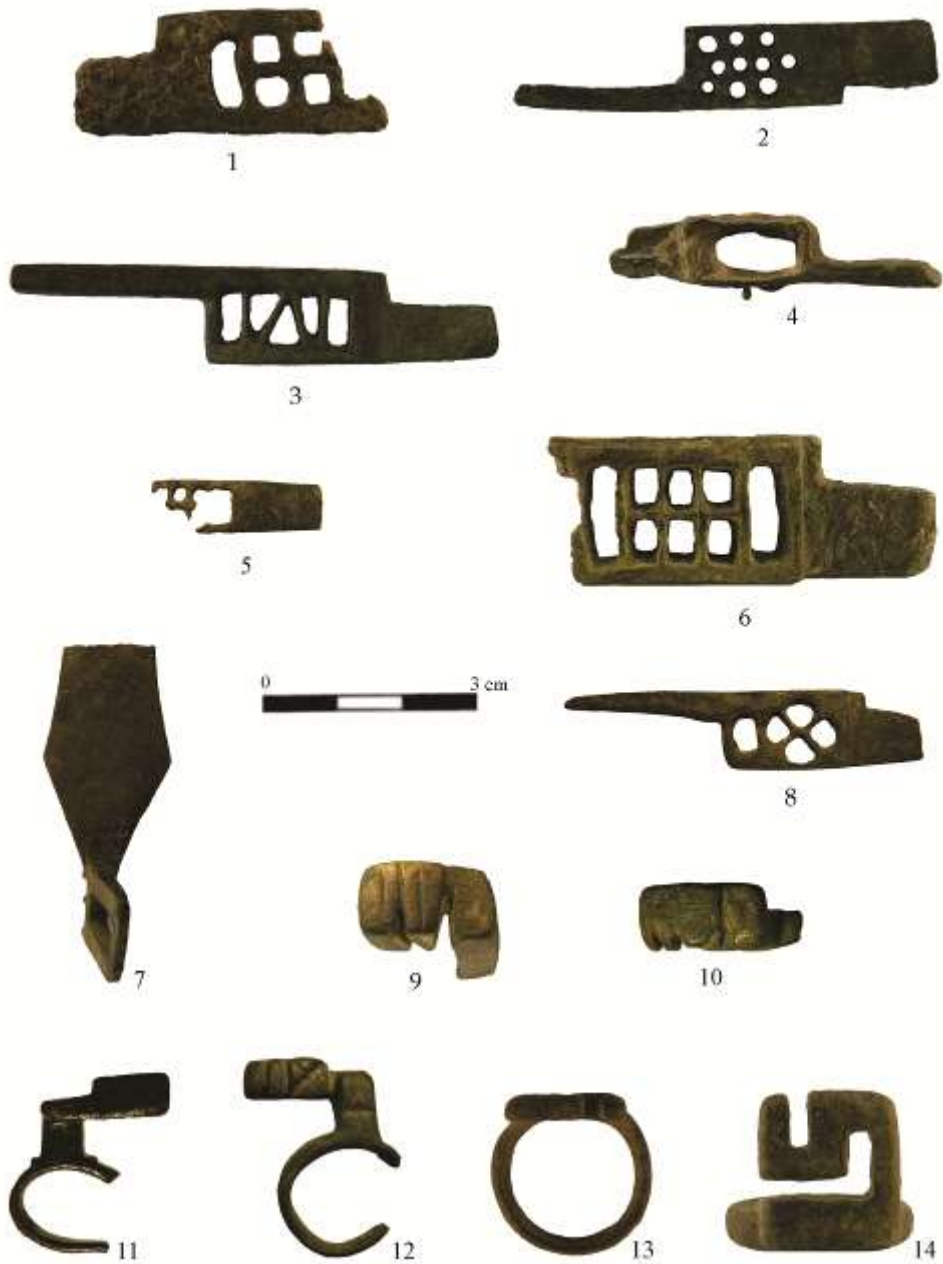

Fig. 20. Chei întregi și fragmentare descoperite în sectorul C I / Complete and fragmentary keys found in sector C I.

Fig. 21. Fibule fragmentare descoperite în sectorul C I / *Fragmentary fibulae found in sector C I.*

Fig. 22. Piese ornamentale vestimentare (1-15), obiecte medicale (16-17) și piciorușe de casete (18-22) descoperite în sectorul C I / *Decorative pieces of clothing (1-15), medical items (16-17) and pin boxes (18-22) found in sector C I.*

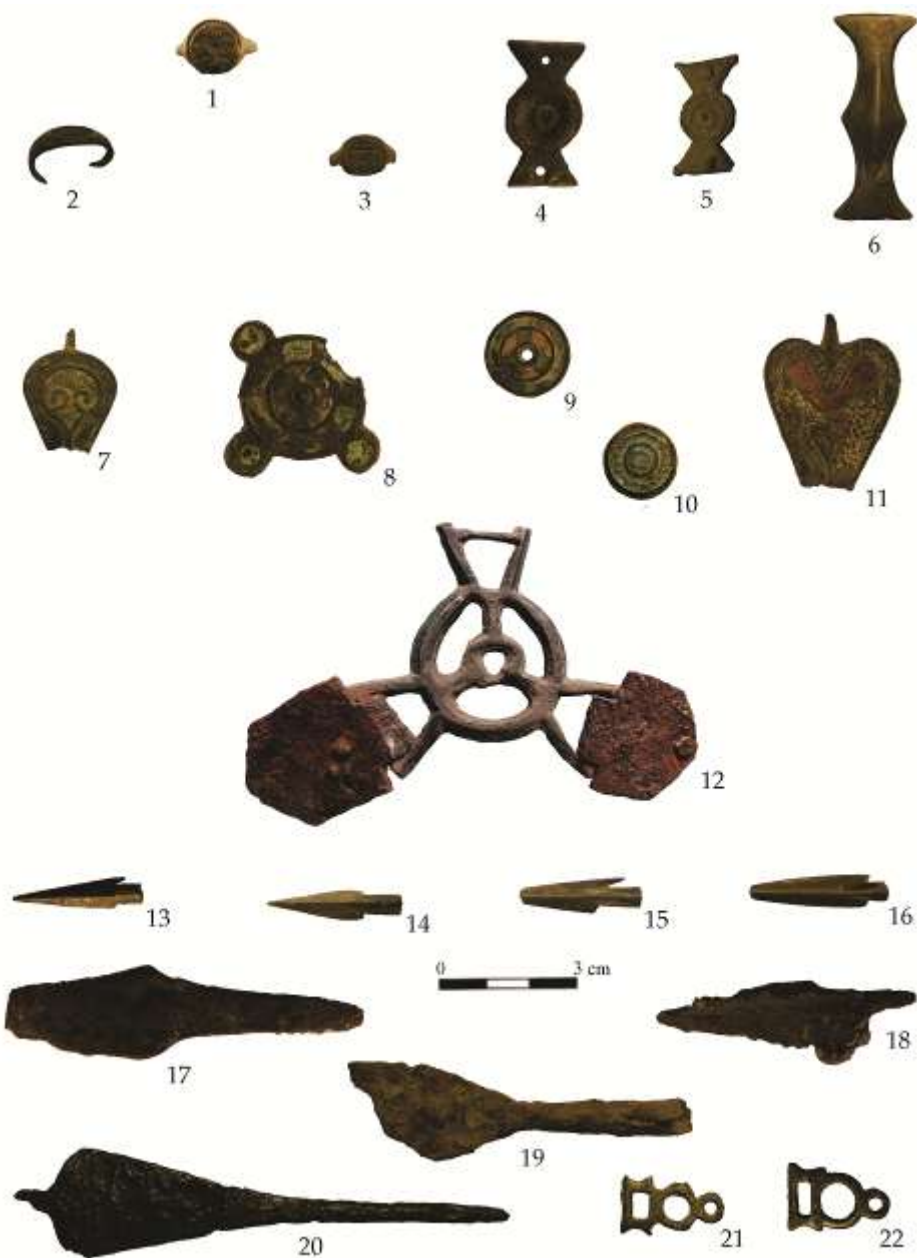

Fig. 23. Obiecte metalice civile și militare romane și medieval timpurii descoperite în sectorul C I / Roman and early medieval civil and military metal items found in sector C I.

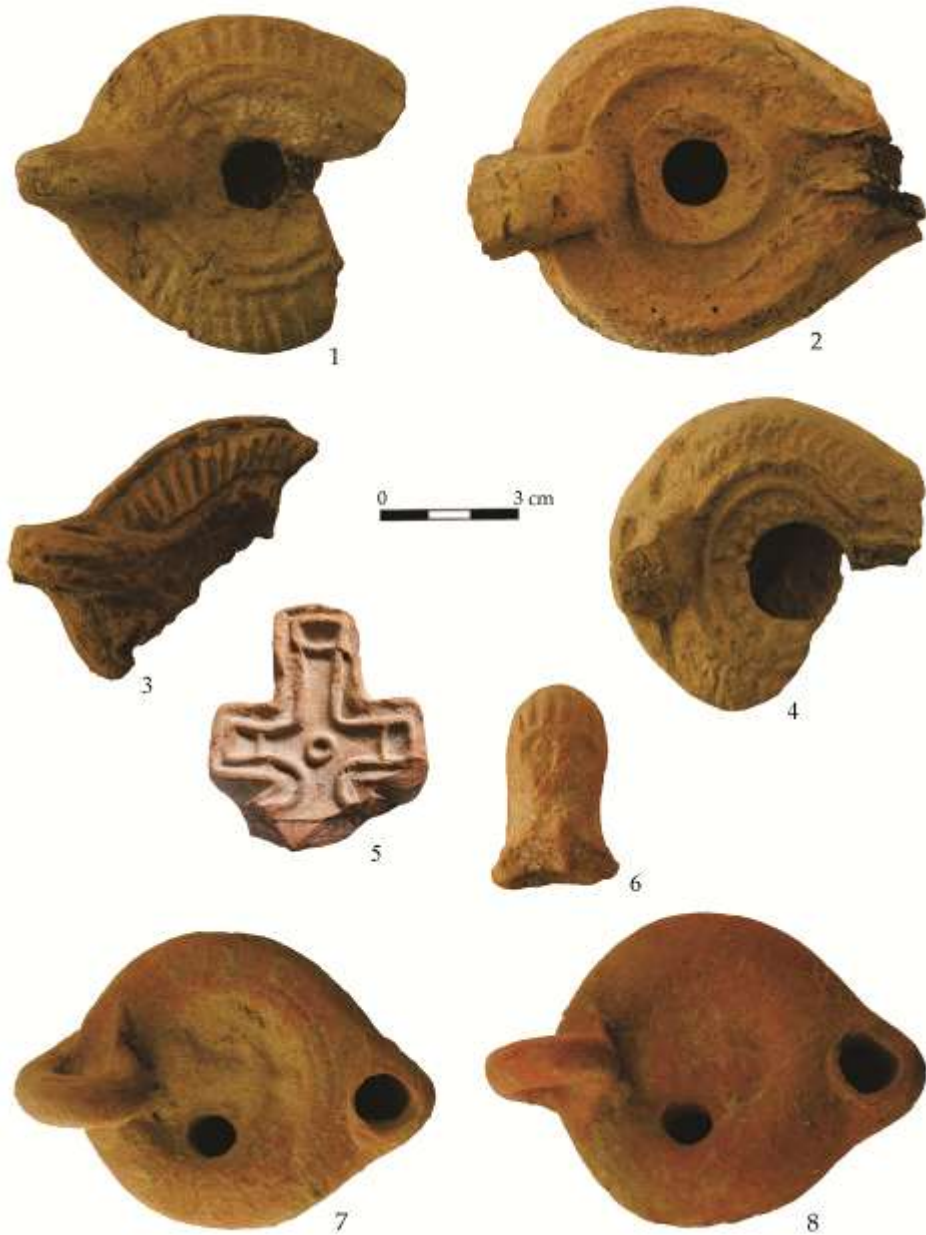

Fig. 24. Opaite întregi și fragmentare descoperite în sectorul C I / Complete and fragmentary lamps found in sector C I.

Fig. 25. Descoperiri litice (1) și ceramice (2-3) în sectorul C I / *Lithic (1) and ceramic finds (2-3) in sector C I.*

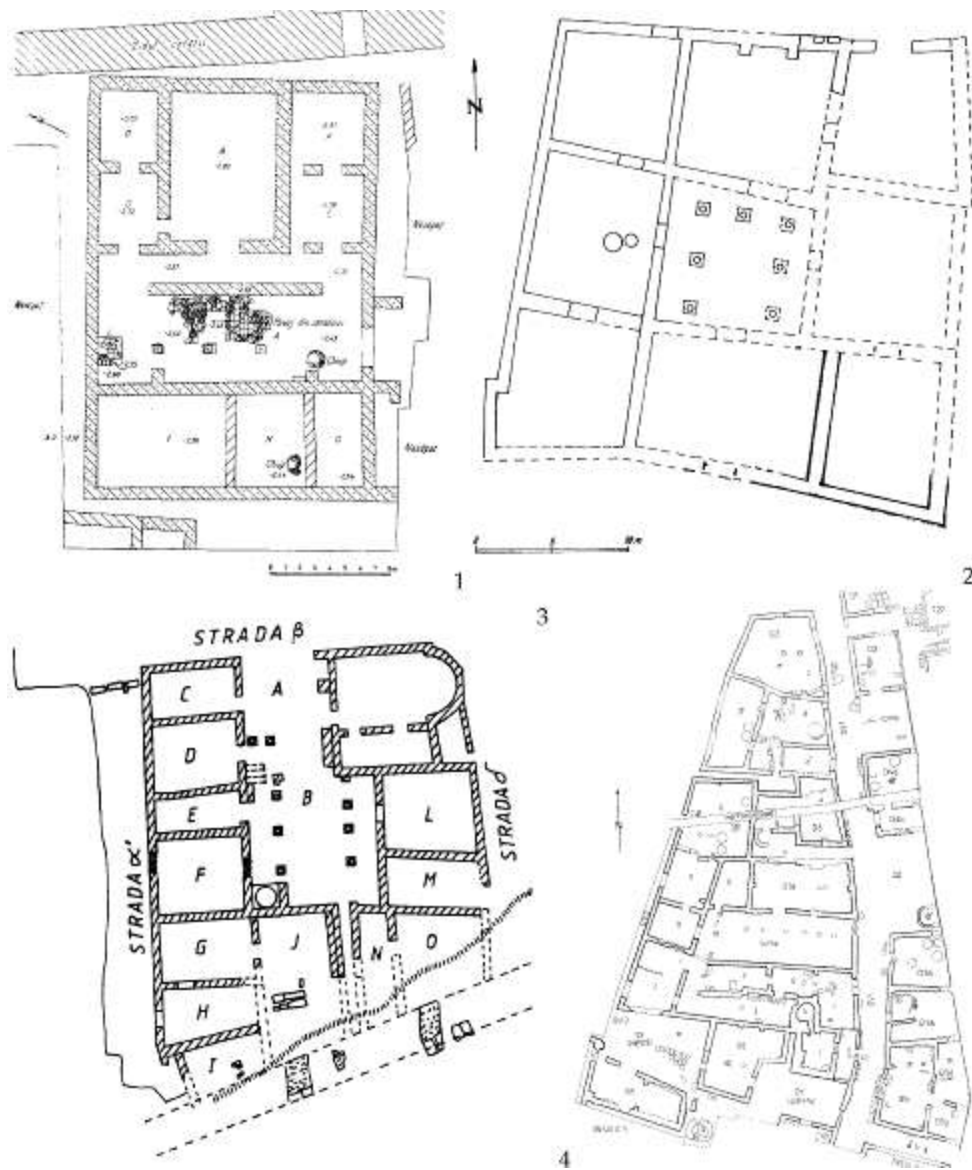

Fig. 26. Planurile unor edificii de tip *Domus* din Scythia Minor: 1. Dinogetia; 2. Histria, casa „cu coloane” din sectorul T; 3. Histria, edificiul cu biserică; 4. Tropaeum Traiani, insulele 1 și 2 / Plans of some *Domus* type buildings from Scythia Minor: 1. Dinogetia (Barnea 1969, 247, fig. 2); 2. Histria, house “with columns” from sector T (Sâmpetru 1994, 141, fig. 5); 3. Histria, building with basilica (Sâmpetru 1994, 142, fig. 6); Tropaeum Traiani, inlands 1 and 2 (Sâmpetru 1994, 140, fig. 4).

La Histria sunt cunoscute mai multe clădiri de tip *Domus*. Prima, numită și casa „cu coloane”, are un plan sub forma unui trapez, cu patru mari camere funcționale, cu ziduri legate cu mortar și cu accesuri late de 1,60 m (Fig. 26/2). Încercându-se o restaurare ipotetică a sa, se ajunge la considerarea, prin simetrie a existenței, în total a opt camere dispuse în jurul unei curți interioare cu peristyl („cu cel puțin trei portice acoperite”) ¹¹³. Au fost găsite patru baze de coloane *in situ* și resturi de fusuri de coloane. Apar, de asemenea, dintr-o fază târzie, cunoscutele ziduri de piatră legate cu pământ cu recompartimentările de rigoare, cu multe materiale reutilizate. Cronologic, debutul construcției aparține primei jumătăți a sec. IV p.Chr., iar apoi, cu transformări succesive, este folosit până în debutul sec. VII p.Chr. Sau este propusă construirea sa în prima jumătate a sec. VI p.Chr., iar apariția zidurilor de pământ aparține sfârșitului aceluiași secol și începutului sec. VII p.Chr. ¹¹⁴. Edificiul D1, cu parter și etaj, era compus tot din opt încăperi, sub forma unui ansamblu de încăperi organizate în jurul unei curți interioare centrale, care deținea două portice, plus un vestibul. Zidurile erau realizate din blocuri de șist verde și calcar, erau fasonate și legate cu mortar ¹¹⁵. O altă clădire este cea numită „edificiul cu bazilică” ¹¹⁶, care deținea în total 12 încăperi, o curte interioară, un mic *impluvium*, un vestibul, un *peristyl* cu două portice și o capelă cu anexa de la sud ¹¹⁷ (Fig. 26/3).

Prezența unor vase mari de provizii semiîngropate, de tip *dolium*, în interiorul unor camere sugerează o destinație specială pentru acestea, aceea de camere-magazii sau depozite de cereale, așa cum se constată în CI în camerele A și B, prezente *in situ*, situație asemănătoare cu cea descoperită în edificiul nr. 3, A4 din sectorul A ¹¹⁸ și D7 ¹¹⁹. De asemenea, s-a observat cu prilejul altor descoperiri, tot din Tropaeum Traiani, o anumită alternanță (care nu trebuie absolutizată) și anume „lângă o încăpere cu chiupuri există o alta fără chiupuri”. Și de aici „utilizarea exclusivă ca depozit în primul caz și respectiv, ca locuință în cel de al doilea caz” ¹²⁰.

Cercetările arheologice din sectorul C I, în acest stadiu al cercetărilor, reclamă pe de o parte o continuare a lor în suprafață (pentru crearea unei imagini de ansamblu a edificiului tip *Domus* prezentat mai sus, completarea dimesiunilor sale, identificarea unor posibile alte compartimente încă neexplorate, a legăturilor sale cu alte construcții

¹¹³ Pippidi 1954, 268-277, fig. 114, 115 și 118, pl. XXVIII, XXIX; Sâmpetru 1994, 56.

¹¹⁴ Sâmpetru 1994, 55.

¹¹⁵ Stoian 1954, 324-350, pl. XXXIII; Sâmpetru 1994, 56-59.

¹¹⁶ Stoian 1955, 532-538; Stoian 1959, 288-291.

¹¹⁷ Sâmpetru 1994, 60.

¹¹⁸ Barnea 1979, 82-83; Sâmpetru 1994, 20.

¹¹⁹ Sâmpetru 1994, 43.

¹²⁰ Sâmpetru 1994, 44.

impozante din apropiere). Pe de altă parte, există necesitatea realizării unor sondaje pentru obținerea unei stratigrafii mai clare a cartierului (și implicit a edificiilor din zonă), care să fie pusă în conexiune cu datele stratigrafice cunoscute și stabilite pentru cetate. Nu este exclus ca edificiul de tip *Domus*, surprins de noi în special pentru nivelurile specifice sfârșitului de sec. V p.Chr. și a sec. VI p.Chr., să fie construit peste unul ridicat în sec. IV p.Chr. și care să aibă legătura compozițională a zidurilor realizată prin mortar.

Observațiile stratigrafice, topografice, arhitectonice, arheologice etc. pot concura armonios pentru a descifra câteva secvențe importante din viața comunității locale dintr-unul dintre cele mai importante centre romane provinciale dobrogene și, în general, ale lumii romane, *Tropaeum Traiani*. Multe aspecte ale acestor cercetări rămân pe mai departe deschise posibilelor descoperiri lămuritoare.

Prezentarea de față și-a propus doar o punere în temă a celor interesați de realitățile constructive și arheologice specifice, în general, sec. IV-VI p.Chr. oferite de zona cartierului romano-bizantin de sud prin prisma cercetărilor efectuate aici în ultimul deceniu. Edificiul nr. 2 din sectorul C I face parte, din punct de vedere arhitectural și urbanistic, din categoria locuințelor romane târzii de tip *Domus*.

Bibliografie

- Achim, I. 2007, *Grigore Tocilescu și antichitățile creștine de la Tropaeum Traiani*, SCIVA 58, 3-4, 195-210.
- Allison, P.M. 2007, *Domestic space and activities*, în Dobbins, J.J., Foss, P.W. (eds.), *The World of Pompeii*, London-New York, 269-278.
- Aricescu, A. 1977, *Armata în Dobrogea romană*, București.
- Atanasov, G. 1985, *Srednovekovna kolanna garnitura ot s. Središe, Silistrenski okr'g, Dobrudža 2*, 129-135.
- Baraschi, S. 1991, *Despre civilizația urbană din Dobrogea în secolele XI-XIV*, SCIVA 42, 3-4, 133-152.
- Barnea, I. 1965, *Objects céramique peu connus: les couvercles de vases de Scythie Mineure*, Dacia, N.S. 11, 407-417.
- Barnea, I. 1969, *O casă romană târzie de la Dinogetia*, SCIV 20, 2, 245-266.
- Barnea, I. 1977, *Cetatea Tropaeum Traiani în lumina ultimelor săpături arheologice*, Pontica 10, 261-271.
- Barnea, I. 1979a, *Concluzii*, în Barnea, Al., Barnea, I. (eds.), *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, 227-231.
- Barnea, I. 1979b, *I. Așezarea geografică. Numele. Istoricul Cercetărilor*, în Barnea, Al., Barnea, I. (eds.), *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, 13-34.
- Barnea, Al. 1979, *IV. Sectorul A și Via principalis*, în Barnea, Al., Barnea, I. (eds.), *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, 79-93.
- Barnea, Al. 2002, *Bizanțul la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea*, în *Istorie și ideologie*, București, 13-19.
- Barnea, Al. 2010, *Dobrogea în secolele IV-VI*, în Protase, D., Suceveanu, Al. (coord.), *Istoria Românilor, II, Daco-romani, Romanici, Alogeni*, București, 517-527.
- Bonev, S., Dončeva, S. 2011, *Starob'lgarki proizvodstven cent'r za hudožestven metal pri s. Novosel, Šumensko, Veliko Târnovo*.
- Cătănciu Bogdan, I. 1979, *Incinta: structură, datare, istoric*, în Barnea, Al., Barnea, I. (eds.), *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, 47-63.
- Cătănciu Bogdan, I., Mărgineanu-Cârstoiu M. 1979, *Sectorul D. Poarta de est la sud de via principalis*, în Barnea, Al., Barnea, I. (eds.), *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, 95-107.
- Cătănciu Bogdan, I. 1995-1996, *Semnificația ultimelor schimbări în urbanismul de la Tropaeum Traiani*, Pontica 25-26, 201-214.
- Cătănciu Bogdan, I. 2000, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector A, zona de nord a cetății Nord*, CCAR. Campania 1999, 8.

- Cătănciu Bogdan, I. 2001, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector Poarta de Nord, CCAR. Campania 2000, 23-24.*
- Cătănciu Bogdan, I. 2002, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector Poarta de Nord, CCAR. Campania 2001, 21-22.*
- Cătănciu Bogdan, I. 2000-2001, *Tropaeum Traiani, poarta de nord, Pontica 33-34, 415-424.*
- Cătănciu Bogdan, I., Barnea, Al. 1979a, *Ceramica și descoperiri mărunte, în Barnea, Al., Barnea, I. (eds.), Tropaeum Traiani, I, Cetatea, București, 177-226.*
- Cătănciu Bogdan, I., Barnea, Al. 1979b, *Stratigrafia, în Barnea, Al., Barnea, I. (eds.), Tropaeum Traiani, I, Cetatea, București, 35-45.*
- Cătănciu Bogdan, I., Mărgineanu Cârstoiu, M. 1975, *Considerații asupra caracterului ultimei locuiri în civitas tropaeum (sec. VI-VII e.n.), RMM-MIA 12, 2, 59-62.*
- Clarke, J.R. 1991, *The houses of Roman Italy, 100 BC-AD 250. Ritual, space and decoration, Berkley-Los Angeles.*
- Covacef, Z., Corbu, E. 1991, *Considerații asupra unei categorii de opaițe descoperite în sectorul V al cetății Capidava, Pontica 24, 287-297.*
- Curta, F. 2006, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII, Târgoviște.*
- Damian, O. 1998, *Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele VII-X, București.*
- Diaconu, P. 1984, *Documente vechi creștine în Dobrogea, Pontica 17, 157-168.*
- Diaconu, P. 1980, *Despre Sacidava și stratigrafia ei, SCIVA 31, 1, 123-130.*
- Diaconu, P., Vilceanu, D. 1972, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină, I, București.*
- Dončeva, S. 2013, *Rekonstrukcija na kolanni garnituri po materialni ot rannosrednovkovnija cent'r za metaloplastika pri c. Zlatar, Preslavsko, Preslav 7, 152-170.*
- Doncheva, S., Nikolov, N. 2010, *An Early Medieval Lead Mould for the Production of Wax Models from the Region of Preslav, NE Bulgaria, Archaeologica Bulgarica 14, 1, 81-92.*
- Dončeva-Petkova, L., Ninov, L., Parușev, V. 1999, *Od'rci. Seliše ot P'rvoto b'lgarsko carstvo, 1, Sofia.*
- Dzanev, G. 2005, *Episkopijata ot kraja na X vek v Abritus, AMV 3, 2, 95-106.*
- Ellis, S.P. 1988, *The End of the Roman House, AJA 92, 4, 565-576.*
- Gamureac, E. 2009, *Edificiul B1 din sectorul B al cetății Tropaeum Traiani. Considerații preliminare privind cercetările din 2005-2008, Pontica 42, 243-299.*
- Gamureac, E. 2010, *Piese de arhitectură și sculpturale descoperite în sectorul B de la Tropaeum Traiani, Pontica 43, 203-219.*
- Georgiev, P., Dimitrov, J. 2004, *Razkopki pri bazilikata „Gebe klise” prez 1995 g., Preslav 6, 76-90.*
- Iconomu, C. 1967, *Opaițe greco-romane, Constanța.*

- Lungu, L. 2011, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector C, subsector C2, CCAR. Campania 2010, 7.*
- Lungu, L. 2013, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector cartier romano-bizantin sud-subsector C2, CCAR. Campania 2012, 18.*
- Madgearu, Al. 1997a, *The Downfall of the Lower Danubian late Roman frontier, RRH 36, 3-4, 315-336.*
- Madgearu, Al. 1997b, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII, București.*
- Masters, S. 2009, *Light, space and affluent taste: ancient pompeian houses and their decoration, Akroterion 54, 141-157.*
- Opriș, I. 2003, *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV-VI p.Chr.), București.*
- Panaiteșcu, A. 1979a, *Descoperiri pe via forensis a municipiului Tropaeum Traiani, Pontica 12, 197-204.*
- Panaiteșcu, A. 1979b, *Descoperiri pe via forensis a municipiului Tropaeum Traiani, Materiale, 247-253.*
- Panaiteșcu, A. 1983, *Cercetări arheologice pe via forensis a cetății Tropaeum Traiani, Pontica 16, 230-238.*
- Papuc, Gh. 1973, *Nouvelles données sur l'édification de la cité Tropaeum Traiani, Pontica 6, 117-128.*
- Papuc, Gh. 1974, *Câteva considerații privind construirea zidului de incintă al cetății Tropaeum Traiani, Pontica 7, 325-337.*
- Papuc, Gh. 1977, *Considerații asupra perioadei de sfârșit a cetății Tropaeum Traiani, Pontica 10, 359-360.*
- Papuc, Gh. 1979, *Sectorul de sud-vest al zidului de incintă, în Barnea, Al., Barnea, I. (eds.), Tropaeum Traiani, I, Cetatea, București, 64-77.*
- Papuc, Gh. 2013, *Basilica extramuros din sectorul de vest de la Tropaeum Traiani, comunicare susținută la sesiunea internațională Pontica, 1700 de ani de creștinism oficial, Constanța 3-4 octombrie 2013.*
- Papuc, Gh., Dobrinescu, C. 2000, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector D, CCAR. Campania 1999, 8.*
- Papuc, Gh., Liviu, L. 2004, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector CII, CCAR. Campania 2003, 16.*
- Papuc, Gh., Liviu, L. 2007, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector CII, CCAR. Campania 2006, 28.*
- Papuc, Gh., Talmațchi, G. 2004, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector CI, CCAR. Campania 2003, 16.*

- Papuc, Gh., Talmațchi, G. 2006, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector CI, CCAR. Campania 2005*, 34-35.
- Papuc, Gh., Talmațchi, G. 2007, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector CI, CCAR. Campania 2006*, 28.
- Paraschiv-Talmațchi, C., Talmațchi, G., Șova, C. 2014, *Repere arheologice medieval-timpurii în zona Adamclisi (jud. Constanța)*, Revista Bistriței 28, 164-196.
- Petre, A. 1987, *La romanité en Scythie Mineure (IIe-VIIe siècles de notre ère)*, Bucarest.
- Pippidi, D.M. 1954, *Sectorul templului grec (T)*, în *Histria. Monografie arheologică*, I, București, 231-278.
- Popescu, D. 1970a, *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1969*, SCIVA 21, 3, 493-522.
- Popescu, D. 1970b, *Les Fouilles archéologique dans la République Socialiste de Roumanie en 1969*, Dacia, N.S. 14, 431-464.
- Sâmpetru, M. 1971, *Situația Imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui de al VII-lea*, SCIV 22, 2, 217-245.
- Sâmpetru, M. 1994, *Orașe și cetăți romane târzii la Dunărea de Jos*, București.
- Scorpan, C. 1972, *Date arheologice referitoare la sec. VI și VII pe teritoriul Dobrogei. (Rezultate inedite la Tropaeum și Sucidava)*, Pontica 5, 349-372.
- Scorpan, C. 1974, *Fouilles archéologiques á Tropaeum Traiani, Zone C, 1971*, Pontica 7, 339-362.
- Stoia, A. 1975, *Les Fouilles archéologique dans la Roumanie (1973-1974)*, Dacia, N.S. 19, 269-307.
- Stoian, I. 1954, *Casa din epoca romană târzie*, în *Histria. Monografie arheologică*, I, București, 324-350.
- Stoian, I. 1955, *Edificiul descoperit lângă marea locuință din zona de est a cetății*, SCIV 3-4, 532-538.
- Stoian, I. 1959, *Sectorul central al Cetății: Punctul D*, Materiale 5, 288-291.
- Suceveanu, Al., Zahariade, M., Topoleanu, F., Poenaru Bordea, Gh. 2003, *Halmyris, I. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca.
- Ștefan, Gh., Barnea, I., Comșa, M., Comșa, E. 1967, *Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București.
- Talmațchi, G., Bodolică, V. 2010, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector CI, CCAR. Campania 2010*, 16-18.
- Talmațchi, G., Bodolică, V. 2011, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector CI, CCAR. Campania 2010*, 7.
- Talmațchi, G., Șova, C. 2011, *Events from the 6th p.Chr. century illustrated by archaeological research from Tropaeum Traiani (sector C)*, comunicare la sesiunea Interethnic Relations in Transylvania, Archaeologia Antiquitatis et Medii Aevi, Sibiu, october 20th-23rd.

- Talmațchi, G., Șova, C. 2012a, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector CI, CCAR. Campania 2011*, 18.
- Talmațchi, G., Șova, C. 2012b, *Cercetări arheologice în sectorul „CI” de la Tropaeum Traiani. Campania 2011*, comunicare la a XLVI Sesiune națională de rapoarte arheologice, Târgu Mureș, 23-26 mai.
- Talmațchi, G., Șova, C. 2013a, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector CI, CCAR. Campania 2012*, 17-18.
- Talmațchi, G., Șova, C. 2013b, *Enamelled bronzes discovered in the roman-byzantine quarter (south sector) of Tropaeum Traiani*, ActaMN 50, 1, 275-290.
- Talmațchi, G., Șova, C. 2015, *Adamclisi, com. Adamclisi, jud. Constanța (Tropaeum Traiani), Sector CI, CCAR. Campania 2014*, 20.
- Topoleanu, F. 2000, *Ceramica romana și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I-VII d.Ch.)*, Tulcea.
- Vulpe, R., Barnea, I. 1968, *Din Istoria Dobrogei, II, Romanii la Dunărea de Jos*, București.